

La Llibertat Religiosa: Subjectes, contingut i límits.

Gerard Castro Canals

Tutora: María Jesús Gutiérrez del Moral

Facultat de Dret. Grau en Dret

Curs: 2014-2015 Convocatòria Juny 2015

Índex

INTRODUCCIÓ	1
1. QUÈ ENTENEM PER LLIBERTAT RELIGIOSA?	3
2. EL CONCEPTE DE CONFESSIÓ RELIGIOSA COM A QÜESTIÓ PRÈVIA:	16
3. LA TITULARITAT DEL DRET A LA LLIBERTAT RELIGIOSA I EL SEU CONTINGUT.	26
A. LA TITULARITAT INDIVIDUAL:	28
B. LA TITULARITAT COL·LECTIVA:	45
4. ELS LÍMITS DEL DRET A LA LLIBERTAT RELIGIOSA:	53
5. CONCLUSIÓ.....	59
6. BIBLIOGRAFIA:.....	63

Introducció

El següent treball té com a objectiu comprendre la importància del factor religiós dins la nostra societat. No hi ha cap tipus de dubte que dins el panorama social, polític i jurídic del nostre país aquest hi interactua. Però l'àmbit del que parlem és molt extens, així que s'ha optat per centrar-nos d'una forma especial en la titularitat i el contingut del dret a la llibertat religiosa, encara que també parlem de límits.

És necessari donar, en un principi, una noció sobre el concepte de llibertat religiosa, per a poder apropar-nos al que serà el tema del treball, i també veure davant quin dret estem, on es troba recollit, i el que això suposa. S'ha de comprendre que es tracta d'un dret fonamental, i que la llibertat religiosa està unida a l'ésser humà, cosa que avui en dia tenim totalment assumit, però que fa uns anys no es reconeixia.

Posteriorment s'analitzarà el concepte de confessió religiosa, ja que se n'ha debatut molt, i dins la doctrina trobem varies percepcions sobre aquesta idea. És necessari saber exactament què és una confessió religiosa, ja que aquestes, segons l'article 16 CE són titulars del dret de llibertat religiosa, però haurem de veure si ho són totes o han de complir certs requisits per a que se'ls reconeguïn aquest dret.

A continuació s'entrarà ja dins el contingut del treball, passant a analitzar qui són els titulars del dret a la llibertat religiosa. D'acord amb la legislació, tant interna com internacional, la jurisprudència, la doctrina,... ens parlen de titularitat individual i titularitat col·lectiva, essent necessària una precisió dins aquests àmbits.

Al parlar del subjecte individual titular del dret, hem de saber si ens referim a totes les persones, incloent els estrangers i els menors, i a més a més, quin és el contingut d'aquest dret, com es desglossa i què implica. I el mateix pels subjectes col·lectius, hem de saber si són tots titulars del dret a la llibertat religiosa o si bé han de complir amb certes condicions per a que se'ls atorgui, també quines no podran ser titulars i què comporta aquest dret, què els permet.

Finalment veurem els límits aplicables a la llibertat religiosa, reconeguts en els propis preceptes que la regulen, ja que com tot dret, aquest no és absolut.

Un dels principals motius que m'ha portat a la realització d'aquest treball, que m'ha iniciat l'interès per l'estudi de la pràctica de la llibertat de religió, és l'actual pluralitat religiosa

existent en la societat espanyola, un fet que ha anat augmentant amb els anys, i que no fa molt era casi impensable, al ser Espanya un Estat confessional.

Va ser aquesta pluralitat existent avui en dia la que em va portar a preguntar-me si tots som titulars d'aquest dret, i com la Constitució Espanyola ha intentat, mitjançant l'article 16 CE, superar els antics enfrontaments entre espanyols per motius religiosos, a partir d'una nova regulació del fet religiós.

Al llarg del text el que s'ha intentat és, oferir una síntesis del que diu la legislació, la doctrina i les sentències en matèria religiosa a l'Estat Espanyol, el qual tot i no tenir religió oficial i comprometre's a no intervenir en aquest àmbit, promou el dret dels ciutadans a professar la religió que escullin, o bé a no professar-ne cap, emparant tant als creients com als no creients.

1. Què entenem per llibertat religiosa?

La llibertat religiosa és un dret recollit a l'article 16 de la CE. Per tant, forma part dels drets fonamentals (articles 14-29 CE).

Per a entendre el que implica aquesta llibertat s'ha de fer referència al concepte de dret¹. Aquests són pretensions o expectatives que un subjecte, de manera fonamentada, té de que altres subjectes facin o deixin de fer alguna cosa en relació amb els seus interessos o necessitats. Per tant, ha de ser una pretensió fonamentada, és a dir, que ha de ser convincent (serà convincent pel seu caràcter generalitzat). Dins la definició ens trobem també amb que hi ha d'haver un subjecte actiu, que en aquest cas serà el titular del dret, i un subjecte passiu, que vindrà a ser el titular de l'obligació. A més a més, els drets tenen dues dimensions, una dimensió subjectiva, pròpia del subjecte, i una dimensió objectiva, que es dona quan es transcendeix de la dimensió subjectiva que afecta al titular d'un dret i pensem en col·lectiu.

La pràctica totalitat dels drets recollits dins la Constitució es troben en el títol I, aquest es denomina *derechos y deberes fundamentales*. En constitucionalisme contemporani, l'expressió "drets fonamentals" fa referència a drets que gaudeixen d'una màxima protecció dins d'un ordenament jurídic i resulten indisponibles per al legislador. Els drets fonamentals estan més lligats a la reflexió estrictament jurídica, i solen reservar-se a una sèrie de pretensions que un ordenament jurídic considera rellevants o vitals en un moment determinat. Sembla que tots els drets que estan dins el títol I són drets fonamentals, però aquesta impressió és equivocada.

- A. En el capítol I trobem els drets dels espanyols i els estrangers (articles 11-13 CE).
- B. En el capítol II tenim els drets i llibertats (articles 14 a 38).
- C. En el capítol III els principis rectors de la política social i econòmica (articles 39 a 52).
- D. En el capítol IV garanties de les llibertats i drets fonamentals (articles 53 a 54).
- E. I dins el capítol V, ens parla de la suspensió dels drets i llibertats (article 55).

¹ Quan parlem de dret no ho estem equiparant a un privilegi. Un dret entraña una expectativa tendencialment generalitzable, inclusiva, igualitària. Un privilegi comporta una pretensió tendencialment restrictiva, excloent, desigualtaria.

Però s'ha de fer també una altra distinció. El capítol II es divideix en dues seccions. La secció primera gaudeix de la totalitat de garanties previstes per la Constitució, i la secció segona té una protecció més reduïda. Respecte el capítol III, aquest té garanties encara més atenuades.

Així doncs, vist que la llibertat religiosa és un dret fonamental, significa que té atribuïdes certes garanties, se li proporciona una certa protecció². Aquestes es troben recollides a l'article 53 CE (dins el capítol IV del títol I). Aquest article té tres paràgrafs, i els que ens interessin són els dos primers, ja que el tercer es refereix al capítol III.

A. La protecció que ofereix a la llibertat religiosa el primer apartat de l'article 53 CE, generalitzada per tots els drets reconeguts dins el capítol II, és:

- a.** La vinculació dels poders públics. L'article 9.1 CE és de caràcter general, i el 53 CE és de caràcter especial.
- b.** La reserva de llei, en aquest cas llei orgànica, ja que es troba dins els articles que van del 15-29 CE, i aquests són drets considerats més sensibles o que requereixen d'un grau de protecció superior.
- c.** També la defensa del contingut essencial. És la garantia que el propi legislador estableix enfront el mateix legislador, perquè és aquest qui ha de delimitar el contingut del dret, i té un fre, que és el contingut essencial.
- d.** La quarta garantia és el recurs d'inconstitucionalitat (article 161 CE).

B. La protecció que se li ofereix a la llibertat religiosa en el segon paràgraf de l'article 53 CE fa referència a la protecció dels drets de la secció primera, que estan garantits per procediments jurisdiccionals especials o extraordinaris:

- a.** Procediment de preferència i sumarietat: preferència es refereix a que si arriba un cas que es vulneren aquests drets entren amb preferència als altres, i sumarietat significa rapidesa, és a dir, que les fases són més curtes i en alguns casos fins i tot se'n salta alguna.
- b.** Recurs d'emparament: És la darrera garantia jurisdiccional a nivell intern. És una garantia extraordinària, i és de caràcter subsidiària. Això vol dir que només es podrà plantejar un cop esgotada la via judicial prèvia i esgotada vol dir, sentència judicial ferma de segona instància.

² J. Pascual García, *La libertad religiosa y los derechos civiles de los creyentes*, Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, Madrid, 2013, p.33-34.

Serà legitimat el titular del dret, les persones físiques o jurídiques amb interès legítim, també el Ministeri Fiscal i el Defensor del Poble.

Caldria fer aquí un incís, l'article 53.2 CE també ofereix garanties al dret a la igualtat, a no ser discriminat, que a la vegada també és un principi que no es troba dins la secció primera perquè vol abastar el conjunt de drets que venen a continuació. Cal esmentar-ho ja que aquest dret va molt lligat a la llibertat religiosa.

Així doncs, havent situat ja el dret a la llibertat religiosa i vistes les garanties que té com a tal, s'hauria de passar ja a definir-lo, explicar què és, en què consisteix.

La sentència del Tribunal Constitucional 46/2001, de 15 de febrer del 2001³, ens determina el concepte de què s'entén com a religió, dient que és *opinión común, recogida en el Diccionario de la Real Academia Española de la Lengua, que son elementos integrantes del concepto de lo religioso:*

- *Conjunto orgánico de dogmas o creencias relativas a la trascendencia, a un Ser superior o Divinidad. .*
- *Conjunto de normas morales que rigen la conducta individual y social de los fieles, derivadas del propio dogma.*
- *Unos actos de culto, concretos y definidos, manifestación externa de la relación de los fieles de una Confesión religiosa con el Ser superior o Divinidad y,*
- *Como consecuencia de la existencia de los actos de culto, aunque no sea con el carácter de elemento esencial, la tendencia de lugares a los que concurren los fieles para la celebración de dichos actos...*

La **llibertat religiosa**, recollida a l'article 16 CE, és un principi bàsic i central, un punt de partida per a l'Estat i les confessions religioses. Per tant, no estem només davant un dret fonamental, sinó també d'un principi d'organització social i de configuració cívica.

³ Sentència del Tribunal Constitucional número 46/2001, de 15 de febrer del 2001 (fonament jurídic 3): Tracta sobre els subjectes col·lectius de la llibertat religiosa, és a dir, sobre les Entitats Religioses. Aquesta sentència en concret versa sobre la denegació que se li havia produït respecte la inscripció en el Registre d'Entitats Religioses de la Església de la Unificació. La sentència acaba declarant la procedència de la inscripció d'aquesta.

A més a més, aquest dret fonamental es troba vinculat i s'incorpora dins els valors superiors de l'ordenament jurídic recollits a l'article 1.1 CE⁴: *España se constituye en un Estado social y democrático de Derecho, que propugna como valores superiores de su ordenamiento jurídico la libertad, la justicia, la igualdad y el pluralismo político*. Aquests valors expressen la voluntat de l'Estat de conformar una societat on els drets i llibertats dels ciutadans i dels grups socials quedin protegits.

Aquest es presenta com un dret per a l'individu i les comunitats, que en seran titulars, però també com a un principi per l'Estat, ja que l'informa i el fa partícip en una societat on conviuen varies religions (pluralisme religiós), reconeixent-les i respectant-les, tot i que desisteix a fer una elecció d'entre aquestes⁵.

Així doncs, tot i no analitzar la llibertat religiosa com a principi en aquest treball, sí que seria important entendre que és un dret i també un principi, que no únicament legitima a l'individu per a invocar-lo, ja que també queda vinculat tot el sistema, ja sigui mitjançant prohibicions (sentit negatiu), o promovent-lo (sentit positiu). Pascual García així ho expressa, afirmant que *en virtud de este principio, la fe es libre ante el Estado, pero el Estado no es libre ante la fe, ya que tiene que garantizar jurídicamente su ejercicio y manifestaciones*.⁶ Llavors podem veure que estem davant una llibertat relativa o limitada, ja que la fe és totalment lliure, però l'Estat es troba limitat en aquesta matèria, se li vol atribuir més independència per a que no s'immiscueixi molt en aquest assumpte (es podrà entendre millor al explicar el tercer apartat de l'article 16 CE).

Tal i com ens diu García Gárate, *la libertad religiosa es la capacidad de autodeterminación, con inmunidad de coacción, en relación con las propias creencias*⁷, una definició molt encertada, però que al meu parer és poc concreta, i per a entendre-la millor s'hauria de mirar l'article 16 CE per a ajudar-nos a comprendre davant quin dret estem, què comporta aquesta llibertat religiosa.

⁴ J. Pascual García, *La libertad religiosa y...*, op cit., p.21.

⁵ J.F. López Aguilar "La libertad religiosa, pluralismo religioso y Constitución Española: 25 años des de la Ley orgánica de Libertad Religiosa", a *Jornadas Jurídicas sobre Libertad Religiosa en España*, Editorial ministerio de Justicia, Madrid, 2008, p. 32-33. Ens diu: *La libertad religiosa se configura, pues, como un derecho fundamental de aplicación inmediata, al tiempo que como un principio informador básico del sistema político español en materia de libertades y dignidad personal*.

⁶ J. Pascual García, *La libertad religiosa...*, op. cit., p. 24

⁷ A. García Gárate, *El Hecho Religioso en el Ordenamiento Español*, Dykinson, S.L, Madrid, 2012, p. 73.

Article 16 CE: **1.** *Se garantiza la libertad ideológica, religiosa y de culto de los individuos y las comunidades sin más limitación, en sus manifestaciones, que la necesaria para el mantenimiento del orden público protegido por la ley.* **2.** *Nadie podrá ser obligado a declarar sobre su ideología, religión o creencias.* **3.** *Ninguna confesión tendrá carácter estatal. Los poderes públicos tendrán en cuenta las creencias religiosas de la sociedad española y mantendrán las consiguientes relaciones de cooperación con la Iglesia Católica y las demás confesiones.*

Doncs bé, vist l'article seria interessant analitzar cada punt del precepte per a conèixer quin dret s'hi troba recollit.

A. L'article 16.1 CE podria semblar que reconeix un únic dret, però en realitat contempla dos tipus de llibertats autònomes, la ideològica i la religiosa, que comparteixen algunes semblances però no estem parlant del mateix, és important recalcar-ho per no entrar en confusions.

En aquest treball no em centro en aquesta diferenciació, ni tampoc entraré en el tema de la llibertat ideològica, però sí que seria important donar-ne una definició per evitar qualsevol tipus d'error entre ambdós conceptes. El Tribunal Constitucional ens aporta una definició de llibertat ideològica, com *la facultad individual de adoptar una determinada posición intelectual ante la vida y cuanto le concierne, y a representar o enjuiciar la realidad según sus convicciones personales, comprende además una dimensión externa d'agere licere, con arreglo a las propias ideas sin sufrir por ello sanción o demérito ni padecer la compulsión o injerencia de los poderes públicos*⁸. Considerant-la una llibertat intel·lectual.

La segona llibertat que s'hi recull és la **llibertat religiosa**, tema del treball. Per a diferenciar-la de la llibertat ideològica, es defineix com a *un conjunto orgánico de creencias propias, de titularidad tanto individual como colectiva, relativas a aquello sagrado y divino*⁹. Una definició molt correcta extreta de Porrás Ramírez, elaborada a partir de la jurisprudència del Tribunal Constitucional¹⁰.

⁸ Sentència del Tribunal Constitucional número 120/1990, de 27 de juny del 1990 (fonament jurídic 10). Persones que compleixen condemna en el Centre Penitenciari de Preventius de Madrid-2, ingressats en un Centre Hospitalari per la seva negativa a ingerir aliments, amb la finalitat d'obtenir de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries la concentració en un únic establiment els reclusos que pertanyin a GRAPO.

⁹ J. M. Porrás Ramírez, "La libertad religiosa como derecho fundamental, en perspectiva estatal, internacional y europea", a *Derecho de la libertad religiosa* (tercera edición), Tecnos, Madrid, 2014, p. 22.

¹⁰ Sentència del Tribunal Constitucional número 46/2001, de 15 de febrer del 2001 (fonament jurídic 3).

De l'article 16.1 CE interessa destacar el concepte de llibertat, que com ha precisat Sánchez Agesta, el podem entendre com *una autonomía o independencia de coacciones externas, una capacidad de elección que permite escoger o preferir*¹¹. Per tant, ve a compartir el significat amb el que també ens diu Pascual García sobre la llibertat, tinguent, aquet autor, una visió ja més encarada al factor religiós, dient que, *con la proclamación de este valor, la Constitución está consagrando el reconocimiento de la autonomía del individuo para elegir entre las diversas opciones vitales que se presenten, de acuerdo con sus propios intereses, convicciones o preferencias*¹².

A més a més, es podria afegir el que diu el Tribunal Constitucional respecte aquesta idea, expressant que *este principio general de libertad autoriza a los ciudadanos a llevar a cabo todas aquellas actividades que la ley no prohíba, o cuyo ejercicio subordine a requisitos o condiciones determinadas*¹³.

S'hauria de mirar més detingudament el que inclou aquest punt de l'article:

- L'opció d'escollir lliurement la religió: vivim en una societat on conviuen vàries religions, el que ve a significar l'existència de pluralisme religiós en la nostra comunitat. Tots podem escollir i professar lliurement la nostra pròpia religió, sense cap tipus d'ingerència ni influència dels demés.

- No escollir-ne cap: quan diem que tots tenim l'opció d'escollir lliurement la religió, ens estem referint a que també tenim l'opció de no escollir-ne cap. Això es pot descriure perfectament amb el terme agnòstic¹⁴, que és aquella persona que ni creu ni deixa de creure en l'existència d'un Déu, és a dir, consideren qüestionable l'existència i evidències d'un Déu. No consideren cap veritat com a absoluta, ja que aquesta no pot ser demostrada perquè s'haurien de conèixer la infinitat de possibilitats, però això no és possible. Amb motiu d'aquesta afirmació, els és impossible negar

¹¹ L. Sánchez Agesta, *Sistema político de la Constitución española de 1978*, Madrid, Editora Nacional, 1980, p. 85-86.

¹² J. Pascual García, *La libertad religiosa y...*, op. cit., p.22.

¹³ Sentència del Tribunal Constitucional número 132/1989, de 18 de juliol del 1989 (fonament jurídic 3). Aquesta tracta el Cas de la Llei de Bases de la Sanitat Nacional, que tot i no fer referència a la llibertat en el sentit religiós, sinó al dret a la lliure empresa, ens serveix per la definició general que ens dona sobre aquest valor recollit a l'article 1.1 CE.

¹⁴ Cal diferenciar el terme agnòstic de la noció d'escèptic. Si ve el primer dubta de que els éssers humans arribem a entendre tot allò referent a la divinitat, els escèptics dubten de que els éssers humans tinguem l'aptitud entendre qualsevol veritat.

l'existència de cap ser superior, atès que no es pot demostrar la seva existència.

- No creure en cap religió ni cap Déu: Si ve aquí semblaria que estem parlant del mateix que en el punt anterior, no és el cas. És diferent no escollir cap religió que no creure en cap. Així com l'opció precedent la relacionàvem amb el terme agnòstic, en aquest cas ens estem referint a l'ateisme¹⁵. Ser ateu significa rebutjar l'existència de divinitats, és a dir, es nega l'existència de deïtats. Per tant, una persona atea nega l'existència de divinitats, altrament, un agnòstic no en refusa la seva existència, però creu insuficients els nostres coneixements per a demostrar-la.

Com s'ha pogut veure, dins l'article 16.1 CE trobem varies opcions d'exercir el dret a la llibertat religiosa. Tant si es vol escollir lliurement la religió, o no escollir-ne cap, o ve no creure en cap religió ni cap Déu, es té el dret d'exercir la creença públicament, sense ser víctima de cap tipus d'opressió o discriminació, o que ens intentin canviar l'opció escollida a la força.

Dins aquest primer paràgraf es pot observar com la Constitució atribueix la titularitat del dret a la llibertat religiosa no només als individus, sinó també a les comunitats. És per això que es pot veure com es reconeix aquesta dimensió social del fenomen religiós, de la que hem fet esment, abandonant aquesta visió més individual i restrictiva d'aquesta llibertat. S'entrarà amb profunditat a parlar sobre els subjectes en els següents apartats.

- B. L'article 16.2 CE** ens parla de la dimensió negativa de la llibertat religiosa, ja que ens diu que ningú està obligat a declarar sobre la seva ideologia, religió o creences, per tant, que disposa de plena immunitat de coacció tant per part de l'Estat com de qualsevol grup social¹⁶.

¹⁵ No s'ha de confondre, per la seva similitud en l'escriptura però no en significat, el terme ateisme amb el concepte de teisme, que aquest segon es refereix a la creença en l'existència d'un o diversos Déus.

¹⁶ C. Hermida del Llano, "El derecho de libertad religiosa y su interpretación por el Tribunal Constitucional", a *La libertad religiosa en España y en el derecho comparado*, Iustel, Madrid, 2012, p. 39.

La sentència del Tribunal Constitucional 101/2004¹⁷, de 2 de juny del 2004, ens diu que: *En cuanto derecho subjetivo, la libertad religiosa tiene una doble dimensión, interna y externa. Así, según dijimos en la STC 177/199, de 11 de noviembre, F.9¹⁸, la libertad religiosa garantiza la existencia de un claustro íntimo de creencias, y, por tanto, un espacio de autodeterminación intelectual ante el fenómeno religioso, vinculado a la propia personalidad y dignidad individual, y asimismo, junto a esta dimensión interna esta libertad incluye también una dimensión externa de agere licere que faculta a los ciudadanos para actuar con arreglo a sus propias convicciones y mantenerlas frente a terceros. Todo esto se complementa, en su dimensión negativa, por la prescripción del artículo 16.2 CE de que nadie podrá ser obligado a declarar sobre su ideología, religión o creencias.* Aquest segon punt és per tant, un afegit que complementa els altres dos paràgrafs del precepte.

- C. L'article 16.3 CE** ens deixa molt clar des del seu començament que cap confessió religiosa tindrà caràcter estatal, destacant des d'un inici l'aconfessionalitat de l'Estat Espanyol. Es declara la incompatibilitat de que l'Estat prengui partit mitjançant una actitud confessional o en posicions agnòstiques o atees, evitant així que s'identifiqui ideològicament amb alguna d'elles¹⁹.

Aquest punt tres ens dóna doncs un principi de cooperació entre l'Estat i les diferents confessions religioses, que també el trobem de forma més general a l'article 9.2 CE²⁰. Seria important destacar la Sentència del Tribunal Constitucional número 93/1983, de 8 de novembre del 1983, perquè reconeix que l'article 16.3 CE regula un deure de cooperació de l'Estat amb la Església catòlica i demés confessions, i que no es tracta només d'un dret fonamental dels ciutadans²¹.

¹⁷ Sentència del Tribunal Constitucional número 101/2004, de 2 de juny del 2004 (fonament jurídic 3), ve a qüestionar que, el fet que el Cos Nacional de Policia tingui la condició de Germà gran de "la Hermandad de Nuestro Padre Jesús El Rico de Málaga", compleixi amb el redactat de l'article 16 en quant a garantir l'aconfessionalitat de l'Estat. S'obliga a un policia nacional a formar part en una processó religiosa contra la seva voluntat. No es tracta d'un servei pròpiament policial, sinó d'un servei especial, que la seva principal finalitat no és garantir l'ordre públic, sinó contribuir a realçar la solemnitat d'un acte religiós de la confessió catòlica.

¹⁸ Sentència del Tribunal Constitucional número 177/1996, de l'11 de novembre del 1996. Aquest cas parla del respecte al dret individualitzat de cada membre de les Forces Armades a participar en actes religiosos concedint relleus de serveis. En aquest supòsit concret un sergent abandona la formació durant l'acte on es rendeixen honors a la Verge dels Desemparats, i a causa d'això és sancionat.

¹⁹ M.J. Gutiérrez del Moral, "Laicidad, Estado y Confesiones Religiosas", a *La laicidad desde el derecho*, Marcial Pons, Madrid, 2010, p. 174-175.

²⁰ **Article 9.2 CE:** *Corresponde a los poderes públicos promover las condiciones para que la libertad y la igualdad del individuo y de los grupos en que se integra sean reales y efectivas; remover los obstáculos que impidan o dificulten su plenitud y facilitar la participación de todos los ciudadanos en la vida política, económica, cultural y social.*

²¹ Sentència del Tribunal Constitucional número 93/1983, de 8 de novembre del 1983 (fonament jurídic 5)

És important, aquí, endinsar-nos en la interpretació que fa la jurisprudència sobre aquest paràgraf de l'article 16 CE, ja que ens parla d'una doble dimensió d'aquest.

→ Dimensió objectiva: la llibertat religiosa comporta una doble exigència:

- La neutralitat dels poders públics, que ens porta a la aconfessionalitat de l'Estat. Aquest aspecte es deixa bastant clar en la jurisprudència, ja que per exemple, la sentència del Tribunal Constitucional 5/1981, de 13 de febrer del 1981, ens diu que *en un sistema jurídico político basado en el pluralismo, la libertad ideológica y religiosa de los individuos y la confesionalidad del Estado, todas las instituciones públicas han de ser, en efecto, ideológicamente neutrales*²².
- Manteniment de relacions de cooperació dels poders públics amb les diverses confessions. La Sentència del Tribunal Constitucional número 46/2001, de 15 de febrer del 2001, en el seu fonament jurídic número 4 ens diu que: *el artículo 16.3 CE, tras formular una declaración de neutralidad, considera el componente religioso perceptible en la sociedad española ordena a los poderes públicos mantener las consiguientes relaciones de cooperación con la Iglesia Católica y las demás confesiones, introduciendo de este modo una idea de aconfesionalidad o laicidad positiva que veda cualquier tipo de confusión entre fines religiosos y estatales*²³.

És en aquesta sentència on podem veure una introducció d'una idea d'aconfessionalitat o laïcitat positiva, que intenta evitar confusions entre funcions estatals i religioses. Aquesta no és la única sentència que ens diu això, sinó que en el mateix sentit en trobem d'altres de les quals ja se n'ha fet esment, com la sentència del Tribunal Constitucional 177/1996, dins el fonament

²² Sentència del Tribunal Constitucional número 5/1981, de 13 de febrer del 1981 (fonament jurídic 9): Tracta sobre la possible inconstitucionalitat d'alguns articles de la Llei Orgànica de l'Estatut de centres escolars que pugui afectar a la llibertat ideològica i/o religiosa de professors, pares i alumnes.

²³ Sentència del Tribunal Constitucional número 46/2001, de 15 de febrer del 2001 (fonament jurídic 4).

jurídic 6, o la sentència del Tribunal Constitucional 101/2004, concretament el fonament jurídic número 3.

→ Dimensió subjectiva: En aquest cas ens trobem davant una nova divisió:

- **Interna**: *la libertad religiosa garantiza la existencia de un claustro íntimo de creencias y, por tanto, un espacio de autodeterminación intelectual ante el fenómeno religioso, vinculado a la propia personalidad y dignidad individual*²⁴. Amb això es vol dir que, cada persona és lliure d'escollir la religió que vol professar, o com s'ha dit a no escollir-ne cap, d'acord amb les seves idees i conviccions, formant part de la seva esfera interior. Tothom és lliure d'adoptar aquelles creences que s'adapten millor a la seva manera de pensar i de veure les coses.
- **Externa**: *Esta libertad incluye también una dimensión externa de agere licere que faculta a los ciudadanos para actuar con arreglo a sus propias convicciones y mantenerlas frente a terceros.*²⁵. És a dir, es poden exercir totes aquelles activitats que constitueixen manifestacions o expressions del fenomen religiós amb total immunitat a tota coacció dels poders públics, com podrien ser, actes de culte, ensenyament religiós, reunió o manifestació pública amb finalitats religioses, etc.

Cal recordar en aquest punt, que tal i com s'ha comentat abans, aquesta dimensió es veu complementada per la seva vessant negativa, d'acord amb el que diu l'article 16.2 CE, que ningú podrà ser obligat a declarar sobre la seva ideologia, religió o creences.

A més a més, caldria destacar, que aquest article 16.3 CE ens dóna també el principi d'aconfessionalitat de l'Estat, és a dir que cap confessió tindrà caràcter estatal, i que per tant, amb el seu redactat el que està fent és allunyar-se de la

²⁴ Sentència del Tribunal Constitucional número 177/1996, de l'11 de novembre del 1996 (fonament jurídic 9).

²⁵ Sentència del Tribunal Constitucional número 34/2011, de 28 de març del 2011 (fonament jurídic 3). Es discuteix la possible vulneració de la llibertat religiosa d'un advocat incorporat en el Col·legi d'Advocats de Sevilla, per considerar lesiu l'article 2.3 *in fine* del nou Estatut, que disposa que tot i ser aconfessional, per tradició es té per Patrona a la Santíssima Verge Maria, en el Misteri de la seva Concepció Immaculada.

confessionalitat que s'ha donat en el nostre país durant segles i que ha estat visible a través de les diferents constitucions que hem tingut²⁶.

També durant el règim franquista²⁷, on els lligams entre l'Estat i l'Església Catòlica van portar que fins i tot s'arribés a parlar de nacional catolicisme²⁸, accentuant i diferenciant el laïcisme de la Segona República²⁹. Així doncs, l'Estat no podrà escollir cap confessió religiosa com a oficial, al igual que no podrà afavorir-ne una i discriminar-ne d'altres, o considerar que una és superior a totes les demés.

Llavors, i per acabar de concretar el significat de l'article 16.3 CE, s'haurien de definir els diferents termes que engloben els possibles posicionaments de l'Estat davant el factor religió perquè no hi hagi confusions. Hi ha part de la doctrina, com per exemple García Gárate³⁰, que consideren que els termes aconfessionalitat i laïcitat tenen un significat comú, però si ens fixem en la jurisprudència del Tribunal Constitucional, utilitza el concepte aconfessionalitat³¹ davant laïcitat³², tot i que últimament ha introduït aquest mot en les seves sentències, acompanyat de l'adjectiu "positiva"³³.

²⁶ A base d'exemple, podem fer referència a l'article 12 de la Constitució de Cadis de 1812, on declara l'Estat com a confessional catòlic a través del següent redactat: *La religión de la Nación Española es y será perpetuamente la católica, apostólica y romana; única y verdadera. La Nación la protege por las Leyes Sabias y justas y prohíbe el ejercicio de cualquier otra.*

²⁷ **Article 6 Fuero de los Españoles:** 1. *La profesión y práctica de la religión católica, que es la del Estado español gozará de protección oficial. 2. Nadie será molestado por sus creencias religiosas o por el ejercicio privado de su culto. No se permitirán otras ceremonias ni manifestaciones que las de la religión católica.*

²⁸ **Nacional catolicisme:** Amb aquest terme es vol denominar la identitat ideològica del Règim Franquista, on un dels seus aspectes més clars és la relació d'aquest amb la Església catòlica, tant en aspectes de la vida pública com privada.

²⁹ La Constitució de la República Espanyola de 1931, en el seu article tercer ens diu: *El Estado Español no tiene religión oficial.*

³⁰ A. García Gárate, *El Hecho Religioso...*, op. cit., p. 57: *los términos laicidad y aconfesionalidad son plenamente equivalentes.*

³¹ Sentència del Tribunal Constitucional número 1/1981, de 26 de gener del 1981 (fonaments jurídics 6 i 10) i també la Sentència del Tribunal Constitucional número 66/1982, de 12 de novembre del 1982 (fonament jurídic 4).

³² També podem veure altres autors, com per exemple, Souto Paz, amb una perspectiva diferent, que ens ve a dir que *la laicidad es un concepto en crisis que, antes de ser radicalmente desvirtuada, merecería una muerte digna y unas honras fúnebres adecuadas.* J.A Souto Paz, "La laicidad en la Constitución de 1978", a *Estado y religión: proceso de secularización y laicidad, homenaje a don Fernando de los Ríos*, Universidad Carlos III: Boletín Oficial del Estado, Madrid, 2001, p. 228.

³³ Sentència del Tribunal Constitucional número 46/2001, de 15 de febrer del 2001 (fonament jurídic 4) i també la Sentència del Tribunal Constitucional número 154/2002, de 18 de juliol del 2002 (fonament jurídic 6).

- a. Aconfessionalitat³⁴: es podria definir com una prohibició que cap confessió tindrà caràcter Estatal, és a dir, no hi haurà religió oficial, pròpia, o a la que l'Estat quedi sotmès.

Això no ve a significar que estiguem parlant d'una prohibició de la religió a l'Estat Espanyol, sinó que aquest accepta la seva presència en la societat i també el dret a la llibertat religiosa.

- b. Laïcitat³⁵: pot semblar que aquest terme comparteix significat amb el d'aconfessionalitat, però no és així, no se l'ha d'entendre com a un sinònim del concepte anterior. Un Estat laic, a diferència d'un aconfessional, intenta ignorar i evitar interaccions en l'àmbit públic del fenomen religiós, ja que no el contempla d'una forma tan positiva. (laïcitat positiva). D'altres autors comparteixen aquesta visió, com Gutiérrez del Moral, quan ens diu que: *La laicidad se entiende como un régimen de separación de Iglesia y Estado, más o menos radical; pero en ningún caso puede suponer un límite al libre ejercicio de los cultos o creencias religiosas, ni amparar el ataque o la intromisión del Estado respecto a las confesiones religiosas, y en la esfera que les es propia*³⁶.

Tal i com s'ha comentat abans, el Tribunal Constitucional ha començat a introduir a les seves sentències el terme laïcitat positiva per a referir-se a la posició que adopta l'Estat davant el fenomen religiós. Això ve a significar que permet certa cooperació, mentre que si fos negativa implicaria separació, indiferència i/o distanciament³⁷.

El que part de la doctrina ve a dir és que *la laicidad positiva se caracteriza por el elemento de la promoción de la libertad religiosa por*

³⁴ Trobem part de la doctrina, com per exemple Llamazares Fernández, que rebutgen el terme aconfessionalitat per ser pròxim a la confessionalitat: *La opción en pro del término aconfesionalidad con exclusión del término laicidad no es ni inocua ni inocente. Lo que se está defendiendo es una interpretación de nuestro texto constitucional que deja abierta la puerta a la desigualdad y al privilegio de unas creencias religiosas respecto de otras, de una o unas confesiones religiosas respecto de las otras*". D. Llamazares Fernández, *Laicidad, sistema de acuerdos y confesiones minoritarias en España*, Revista catalana de dret públic, número 33, 2006, p. 73

³⁵ La Laïcitat, en el seu sentit originari vindria a ser definida com el que avui coneixem amb el nom de laïcisme, ja que consistia en una ideologia en contra del poder intel·lectual i espiritual de l'Església i de la seva influència a la societat.

³⁶ M.J. Gutiérrez del Moral, "Laicidad, Estado...", op. cit., p. 177.

³⁷ Sentència del Tribunal Constitucional número 46/2001, de 15 de febrer del 2001 (fonament jurídic 4): *se exige a los poderes públicos una actitud positiva, des de una perspectiva que pudiéramos llamar asistencial o prestacional*.

*parte de los poderes públicos. Esta actitud promocional es la consecuencia lógica de la transformación del Estado liberal, definidor de un catálogo de libertades formales, en un Estado social de derechos*³⁸.

- c. Laïcisme: Té molta relació amb el terme anterior, però el que els diferencia és que aquest és contrari al clericalisme, és a dir, no està d'acord amb el fet que una religió serveixi d'instrument per a obtenir un fi polític, o que aquesta influencí en assumptes polítics o socials³⁹.
- d. Neutralitat⁴⁰: Ve a ser una conseqüència de la llibertat religiosa, ja que mantenir aquesta posició no vol dir que les creences no puguin ser objectes de protecció, sinó que ha d'actuar com un intermediari quan se li presentin conflictes i enfrontaments, tot i que, el que no podrà fer serà afavorir a algunes creences⁴¹.

En els conceptes explicats s'hi aprecien certes diferències i comparteixen trets comuns, ja que venen a dir que l'Estat no és titular del dret de llibertat religiosa. Per això, és incompetent per entrar a valorar les diferents creences existents en la societat espanyola, i tampoc prendre'n partit dient si són verdaderes o falses, únicament ha de protegir aquest dret i respectar la igualtat en aquesta matèria. Hi ha d'haver una separació entre Estat i confessions religioses, però això no n'exclou una cooperació.

³⁸ I. Martín Sánchez, "La laicidad positiva y su reflejo en los Estados miembros de la Unión Europea", *El derecho eclesiástico a las puertas del siglo XXI. Libro homenaje al profesor Juan Goti Ordeñana*, Madrid, Fundación Universitaria Española, 2006, p. 278; També, tot i dir que l'activitat positiva no busca la promoció del fenomen religiós, sinó facilitar-ne el seu exercici, segueix una línia molt semblant A. Castro Jover, *Laicidad y actividad positiva de los poderes públicos*, Iustel.com, *Revista General de Derecho Canónico y de Derecho Eclesiástico del Estado*, núm 3, 2003.

³⁹ M.J. Gutiérrez del Moral i M.A. Cañivano Salvador, *El Estado frente a la libertad de religión: jurisprudencia constitucional española y del Tribunal Europeo de Derechos humanos*, Atelier, Barcelona, 2003, p. 39; D. Llamazares Fernández, *Derecho a la libertad de conciencia, I, Libertad de conciencia y laicidad*, Civitas, Madrid, 1997, p. 260-261.

⁴⁰ Sentència del Tribunal Constitucional número 51/2011, de 14 d'abril del 2011 (fonament jurídic 3): *el principio de neutralidad del artículo 16.3 veda cualquier tipo de confusión entre funciones religiosas y estatales*.

⁴¹ M.J. Gutiérrez del Moral, "Laicidad, Estado...", op. cit., p. 178: *El estado no puede favorecer ni identificarse con unas creencias religiosas u otras, ni con la opción atea, agnóstica o indiferente. La neutralidad del estado es una exigencia de la libertad religiosa y de la igualdad como derechos de los ciudadanos, y tampoco significa indiferencia respecto a las convicciones religiosas o no religiosas de los individuos*.

2. El concepte de confessió religiosa com a qüestió prèvia:

Abans d'entrar dins la regulació dels subjectes titulars del dret a la llibertat religiosa, és important saber què és una confessió religiosa, perquè ni la Constitució ni la Llei Orgànica de Llibertat Religiosa (LOLR) ens donen una definició d'aquest terme. Així doncs, es tracta d'un concepte jurídic que és indeterminat, i que ens caldria precisar el seu contingut. S'ha d'acudir a la praxis administrativa i a la doctrina per a determinar quins caràcters són propis per a especificar què es considera una confessió religiosa en el Dret espanyol.

Tal i com ens diu García Gárate, *por Confesión religiosa debe entenderse cualquier entidad o grupo social cuya unión vaya dirigida a compartir un conjunto de verdades trascendentes relacionadas con la divinidad*⁴².

Pascual García ens dóna també una definició molt semblant d'aquest concepte, dient que es tracta *de un conjunto de individuos que profesan unas mismas creencias y practican un mismo culto. Si no estuviésemos ante un grupo o conjunto de individuos no podría hablarse de comunidad, y si no tuvieran en común creencias o culto los fines serían ajenos a los religiosos*⁴³.

Dins la mateixa línia, però potser donant més detalls, Porras Ramírez ens diu que: *las confesiones religiosas son titulares del derecho fundamental a la libertad religiosa. Toda confesión se define, además de por su finalidad interna, consistente en proporcionar las muy variadas formas de asistencia espiritual que le piden sus fieles, por la naturaleza externa de sus cometidos, que son: representar la expresión de unas concretas creencias religiosas y, recibir el reconocimiento por parte del Estado de los derechos que le son propios, desarrollando relaciones de cooperación con los poderes públicos*⁴⁴.

Per tant, vistes les definicions que ofereix la doctrina sobre aquest terme, s'hauria de veure què ens diuen els Tribunals sobre les confessions religioses.

En primer lloc, la sentència del Tribunal Constitucional 46/2001, de 15 de febrer del 2001, ens diu que: *para que pueda hablarse con propiedad de una Iglesia o Confesión*

⁴² A. García Gárate, *El Hecho Religioso...*, op. cit., p. 83.

⁴³ J. Pascual García, *La libertad religiosa...*, op. cit., p.40.

⁴⁴ J. M. Porras Ramírez, "La libertad religiosa como...", op. cit., p. 42-43.

*religiosa, es preciso que, entre otros elementos constitutivos de la misma, disponga aquélla de un conjunto de fieles, distintos de los miembros dirigentes de la organización*⁴⁵. A més a més, ens afegeix que, per a que un grup o organització pugui ser considerat com a religiós, s'han de donar uns certs elements essencials⁴⁶:

- a. Creure en l'existència d'un ésser superior, transcendent o no, amb el que és possible la comunicació.
- b. Creença en un conjunt de veritats doctrinals (dogmes) i regles de conducta (normes morals), que d'una forma o d'una altra deriven d'aquell ésser superior.
- c. Un conjunt d'accions, rituals, individuals o col·lectius (culte), que constitueixin el camí a través del qual s'institucionalitza la comunicació dels fidels amb l'ésser superior.

També, caldria fer menció del que ens ve a dir la sentència del Tribunal Suprem d'1 de març del 1994, RJ número 1994/1659⁴⁷, expressant que es pot afirmar que una entitat té finalitats religioses *cuando su objetivo fundamental es agrupar a las personas que participan en unas mismas creencias sobre la divinidad, para considerar en común esa doctrina, orar y predicar sobre ella, así como realizar los actos de culto que su sistema de creencias establece, o bien, si se trata de fundaciones, aplicar un conjunto de bienes a las finalidades antedichas*.

Per tant, pel Tribunal Suprem sembla que els criteris que caracteritzen a les confessions religioses són bàsicament l'agrupament de persones per dur a terme finalitats religioses i actes de culte.

Així doncs, es podria dir que una confessió religiosa és un subjecte col·lectiu, format per un conjunt d'individus que professen una mateixa fe religiosa, compartint doncs unes mateixes creences, amb uns actes de culte i, que ha de proporcionar assistència religiosa als seus fidels.

⁴⁵ Sentència del Tribunal Constitucional número 46/2001, de 15 de febrer del 2001 (fonament jurídic 3).

⁴⁶ *Ibíd.*

⁴⁷ Sentència del Tribunal Suprem d'1 de març del 1994 (Sala d'allò Contenciós-Administratiu, Secció 6ª) RJ número 1994/1659 (fonament jurídic 3). En aquest supòsit es tracta el cas de la denegació de la inscripció en el Registre d'Entitats Religioses de la fundació "Patronato Social Escolar de Obreras", per incompliment de les finalitats religioses.

Un cop doncs donada una definició de què s'entén per confessió religiosa a través de la doctrina i la jurisprudència, sí que s'hauria de fer menció de l'article 3.2 de la Llei de Llibertat Religiosa, de 5 de juliol del 1980, ja que, del redactat d'aquest precepte, en podem deduir quins grups o comunitats no poden ser considerats com a confessions religioses: *quedan fuera del ámbito de protección de la presente ley las actividades, finalidades y entidades relacionadas con el estudio y experimentación de los fenómenos psíquicos o parapsicológicos o la difusión de valores humanísticos o espiritualistas u otros fines análogos ajenos a los religiosos.*

En referència al que s'ha dit, es pot acudir a la Sentència del Tribunal Suprem de 25 de juny del 1990, RJ número 1990/5700, que tracta sobre la denegació de la inscripció de l'Església de la Cienciologia d'Espanya, ja que no es pot acreditar la seva finalitat religiosa. Aquesta ens diu que: *para otorgar la inscripción es necesaria la existencia de una finalidad religiosa verdadera y preponderante. Se señala en el párrafo segundo del artículo 3 que quedan fuera de su ámbito las actividades, finalidades y entidades relacionadas con el estudio y experimentación de los fenómenos psíquicos, parapsicológicos o espiritualistas, así como cualesquiera otros fines ajenos a lo religioso*⁴⁸.

Sobre aquesta matèria, la sentència estableix que és necessari que les finalitats religioses quedin manifestades i siguin evidents, dient que *es indiferente que tales fines sean o no coincidentes con los de otras Iglesias u Ordenes y que exigir mayores precisiones al objeto de establecer distinciones entre las diferentes organizaciones eclesiales, es exigir particularidades que no resultan del texto legal o de su reglamento, pues ambos parten de la existencia de una pluralidad de creencias distintas, aunque todas ellas se hallen encaminadas a una misma y única finalidad, cual es la religión del hombre, en cuanto ser espiritual, con Dios*⁴⁹. Amb aquesta frase, el Tribunal ens vol deixar més clar que la finalitat ha de ser purament religiosa, és a dir, que l'objectiu o el fi de la confessió ha de ser la de la religió de l'home, en aquest cas de les persones que pertanyen a aquesta comunitat religiosa, amb Déu⁵⁰.

⁴⁸ Sentència del Tribunal Suprem de 25 de juny del 1990 (Sala d'allò Contenciós-Administratiu, Secció 5ª) RJ número 1990/5700 (fonament jurídic 1).

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ J. M. Porrás Ramírez, "La libertad religiosa como...", op. cit., p. 45.

En aquest supòsit en concret⁵¹, el Tribunal Suprem rebutja el recurs d'apel·lació contra la sentència de l'Audiència Nacional de 23 de juny del 1988, afirmant que, tot i que l'Església de la Cienciologia accepta l'existència d'un Déu creador de l'Univers i de l'ànima, no estem davant una finalitat religiosa, ja que n'actuen al marge, tractant-se més aviat d'un tema filosòfic purament humà, anomenant concretament: *un esquema tendente al control de la propia subjetividad*⁵². També es fixa, en el fonament jurídic 1, un caràcter que han de tenir les pràctiques i finalitats religioses de les entitats que sol·liciten la inscripció en el Registre, havent de ser verdaderes i preponderants. Aquesta comunitat s'allunya de tot plantejament religiós i s'apropa més a una tècnica psicològica, que és el que no accepta l'article 3.2 de la LOLR⁵³.

Tot i això, l'Església de la Cienciologia va tornar a demanar la seva inscripció uns anys després, essent denegada pel Ministeri de Justícia en la resolució de l'11 de febrer del 2005, denegació que va ser confirmada en reposició per una altra el 17 de maig del mateix any. Seguidament, aquesta va interposar recurs Contenciós-Administratiu davant la Sala d'allò Contenciós-Administratiu de l'Audiència Nacional, sol·licitant que es declarin nul·les les resolucions impugnades i s'ordini a l'Administració la seva inscripció en el registre.

L'Església de la Cienciologia al·lega que van acordar constituir una entitat religiosa que els agrupés, que és l'Església de Scientology d'Espanya, que es va constituir en escriptura pública atorgada el 25 d'octubre del 2005, *cuya inspiración y vocación religiosa se pone de manifiesto ya en el acta fundacional y en los estatutos incorporados en ella, cuya finalidad es integrar en una estructura organizativa la voluntad de miles de personas que en España comparten una misma concepción espiritual de la vida*⁵⁴.

⁵¹ J. Camarasa Carrillo, "La personalidad jurídica civil de las entidades religiosas", a *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado*, X, 1994, p. 70: *es la resolución judicial que ha dado un firme y contundente apoyo a las tesis sostenidas por la Dirección General de Asuntos Religiosos (DGAR) en sus actos administrativos denegatorios, y que ha abierto, aunque sea tímidamente, la procedencia de la invocación del orden público como motivo legal para la denegación de la solicitud de acceso al Registro de Entidades Religiosas.*

⁵² Sentència del Tribunal Suprem de 25 de juny del 1990 (Sala d'allò Contenciós-Administratiu, Secció 5ª), RJ número 1990/5700 (fonament jurídic 2).

⁵³ *Ibidem*: *esta técnica psicológica se deduce que constituye la esencia misma de la entidad que se trata de configurar como Iglesia, dejando las cuestiones y planteamientos religiosos; ello supone la necesidad de rechazar la pretensión de inscripción.*

⁵⁴ Sentència de l'Audiència Nacional (Sala d'allò Contenciós-Administratiu, Secció 3ª), de l'11 d'octubre del 2007 (fonament jurídic 2).

Així en el temps que va transcórrer entre una i altra sol·licitud, es va produir *una apreciable variación del número de seguidores, una evolución en la doctrina, organización y fines reflejada en unos estatutos diferentes, que resulta de la simple lectura de los documentos presentados y, particularmente, de la nueva interpretación de la función calificadora del Registro en relación con el derecho a la libertad religiosa, realizada por el Tribunal Constitucional en la sentencia de 2001*⁵⁵.

És per tot això que l'Audiència Nacional entén que l'Administració hauria d'haver examinat els nous estatuts d'aquesta, i observar sobre la presència d'alguna de les exclusions previstes a l'article 3.2 LOLR. Al haver constatat que els estatuts compleixen amb els requisits formals i que no s'aporta cap prova de que l'Església de la Cienciologia realitzés algunes de les activitats o finalitats que queden fora de l'àmbit de protecció de la Llei Orgànica de Llibertat Religiosa, l'Audiència Nacional, a través de la Sentència de l'11 d'octubre del 2007, declara el seu dret a ser inscrita en el registre, procedint el Ministeri de Justícia, en compliment d'aquesta, a la mencionada inscripció.

Pel que fa al control registral sobre les finalitats religioses de les entitats religioses també hauríem de destacar el cas de la inscripció en el Registre d'Entitats Religioses de l'Església de la Unificació. Aquesta, l'any 1991 va sol·licitar la inscripció en el Registre però la Resolució de la Direcció General d'Assumptes Religiosos de 22 de desembre del 1992 li va denegar per mancar-li una autèntica naturalesa religiosa. Després es va interposar un recurs Contenciós-Administratiu, recaient la sentència de l'Audiència Nacional de 30 de setembre del 1993, on es deia que l'entitat sí que perseguia finalitats religioses però que aquesta temptava contra la preservació de l'ordre públic, i que per tant confirmava la resolució administrativa impugnada. Contra aquesta sentència es va interposar recurs de cassació, al·legant la vulneració del dret a la presumpció d'innocència, article 24.2 CE, i la infracció dels articles 22.3, 16.1 i 14 CE, però el Tribunal Suprem el va desestimar amb la sentència de 14 de juny del 1996, acceptant la resolució de l'Audiència Nacional, denegant la inscripció registral. I finalment, l'Església de la Unificació va presentar una demanda davant el Tribunal Constitucional el dia 30 de juliol del 1996, interposant un recurs d'empara, on s'al·legava la violació dels drets d'associació (article 22 CE), de llibertat religiosa (article 16 CE) i del dret a la presumpció d'innocència (article 24.2 CE).

⁵⁵ *Ibíd.* (fonament jurídic 6).

El Tribunal Constitucional va realitzar un anàlisi dels arguments jurídics, centrant-se en la protecció del dret a la llibertat religiosa, i ens diu que *es de apreciar que la propia formulación constitucional de este derecho permite afirmar que las comunidades con finalidad religiosa, en su estricta consideración constitucional, no se identifican necesariamente con las asociaciones a que se refiere el artículo 22 de la Constitución. Una comunidad de creyentes, iglesia o confesión no precisa formalizar su existencia como asociación para que se le reconozca titularidad de su derecho fundamental a profesar un determinado credo*⁵⁶. D'aquesta manera el Tribunal determina que no s'ha vulnerat ni el dret fonamental d'associació ni el de presumpció d'innocència, i que bàsicament hem d'estar a la possible vulneració del dret a la llibertat religiosa en la seva vessant col·lectiva per la denegació de la inscripció.

El Tribunal Constitucional entén que l'Administració no pot dur a terme la funció de jutjar el component religiós de les entitats que sol·liciten l'accés al registre, sinó únicament a comprovar que no són entitats de les excloses per l'article 3.2 LOLR, considerant que en la resolució de 22 de desembre del 1992 l'Administració va actuar de forma inversa⁵⁷. Llavors, respecte el límit de l'ordre públic, el Tribunal ens diu que no l'hem d'interpretar com una clàusula oberta, cautelar o preventiva, davant possibles riscos, però tampoc es pot considerar contrària a la Constitució la seva utilització preventiva per a salvaguardar la seguretat de la societat⁵⁸.

Finalment, se li atorga l'empara davant la manca de proves, i el Tribunal conclou que la perillositat apreciada per l'administració i els òrgans judicials en els processos anteriors és inconsistent, i que l'inadequada aplicació del límit de l'ordre públic per a justificar la denegació de la inscripció suposa una vulneració al dret a la llibertat religiosa garantit per l'article 16.1 CE.

Veiem com en aquest cas concret el Tribunal Suprem els denega la inscripció d'acord amb els motius al·legats per l'Administració i l'Audiència Nacional, però el Tribunal Constitucional manté una postura oposada, considerant que se'ls ha d'atorgar aquesta per la inconsistència dels motius al·legats pels òrgans en els demés casos.

⁵⁶ Sentència del Tribunal Constitucional número 46/2001, de 15 de febrer del 2001 (fonament jurídic número 5).

⁵⁷ *Ibíd.* (fonament jurídic 10).

⁵⁸ *Ibíd.* (fonament jurídic 11).

La resolució dictada pel Tribunal Constitucional en relació a la inscripció de l'Església de la Unificació és un gran encert, ja que en cas contrari s'estaria alterant i modificant el principi d'aconfessionalitat de l'Estat. En aquest cas el Tribunal reconeix el compliment dels requisits exigits legalment per a la inscripció i que aquesta no havia vulnerat l'ordre públic ni havia comès cap delictes en el nostre país. Tot això és motiu suficient pel reconeixement jurídic d'aquesta entitat religiosa. La Direcció General d'Assumptes Religiosos no ho va fer, excedint-se de la seva capacitat de potestat discrecional, però afortunadament el Tribunal Constitucional, màxim intèrpret de la Constitució, va esmenar aquesta decisió administrativa.

Caldria afegir que, per a que l'ordenament jurídic les reconeixi com a autèntiques confessions, és necessari que aquestes disposin de personalitat jurídica, ja que això suposarà l'obtenció de rellevància civil. És la Llei Orgànica de la Llibertat Religiosa qui regula aquest supòsit, dient que el que cal és una inscripció al Registre d'Entitats Religioses⁵⁹.

És important remarcar que aquesta inscripció suposa un reconeixement civil per part de l'Estat de la confessió, però que en cap cas té una naturalesa constitutiva en l'ordre confessional⁶⁰, ja que podria existir, però sí que té aquest caràcter en l'ordre civil. És a dir, en aquest àmbit la inscripció no és declarativa sinó constitutiva, fins al punt que no existeixen per al dret les entitats religioses no inscrites. Això diferencia la inscripció registral de les entitats religioses de les associacions que no tenen aquest caràcter, ja que en aquest cas la seva inscripció sí que és estrictament declarativa⁶¹.

Això es troba recollit a l'article 5.1 de la LOLR, que diu: *Las Iglesias, Confesiones y Comunidades religiosas y sus Federaciones gozarán de personalidad jurídica una vez inscritas en el correspondiente Registro público, que se crea, a tal efecto, en el Ministerio de Justicia*⁶².

⁵⁹ A. García Gárate, *El Hecho Religioso...*, op. cit., p. 83: *Las confesiones e iglesias obtienen personalidad jurídica en el ordenamiento español mediante su inscripción en el Registro.*

⁶⁰ J. M. Porras Ramírez, "La libertad religiosa como...", op. cit., p. 47: *La adquisición de personalidad jurídica, por parte de las confesiones y demás entidades religiosas, en modo alguno puede resultar condición necesaria que capacite a las mismas para el ejercicio de un derecho fundamental, que, conviene no olvidarlo, deriva directamente de la Constitución y no de la concesión que puedan efectuarles los poderes públicos.*

⁶¹ Article 10 LO 1/2002, de 22 de març: *Inscripción en el registro a efectos de publicidad. Si no se inscribe: todos los asociados responden personalmente de las deudas de la sociedad.*

⁶² Vegeu Article 38.2 CC: *La Iglesia se regirá en este punto por lo concordado entre ambas potestades, y los establecimientos de instrucción y beneficencia por lo que dispongan las leyes especiales;* i també l'article 1.4 de l'Acord sobre Assumptes Jurídics entre l'Estat Espanyol i la Santa Seu de 3 de gener del 1979: *El Estado reconoce la personalidad jurídica civil y la plena capacidad de obrar de las Órdenes,*

A continuació, el segon apartat del mateix precepte ens diu que la inscripció es practicarà a petició de la mateixa entitat mitjançant una sol·licitud escrita que ha d'anar acompanyada d'un document fefaent amb una sèrie de dades, que es troben desglossades a l'article 3 del Reial Decret 142/1981. Aquestes són les següents:

- Denominació.
- Domicili.
- Finalitats religioses (d'acord amb l'article 3 LOLR).
- Règim de funcionament i òrgans de representació.
- Relació nominal de les persones que ostentin la representació legal de l'entitat. Aquest requisit és potestatiu, els anteriors són obligatoris.

El que ens diu el Tribunal Constitucional a la sentència 46/2001, de 15 de febrer del 2001, és que, *la inscripción en dicho Registro público es la formal expresión de un reconocimiento jurídico dispensado a los grupos o comunidades religiosas, orientado a facilitar el ejercicio colectivo de sus derechos a la libertad religiosa, en tanto que instrumento ordenado a remover los obstáculos, y a promover las condiciones para que la libertad y la igualdad del individuo y de los grupos en que se integra sean reales y efectivos*⁶³. Aquesta inscripció vol facilitar la igualtat entre les diferents religions que es professen en el nostre país, afavorint l'exercici col·lectiu del dret a la llibertat religiosa.

La inscripció només podrà ser denegada⁶⁴ quan no s'acreditin degudament els requisits a què es refereix l'article 3 del Reial Decret 142/1981⁶⁵. En cas que es pensés que la inscripció sol·licitada ha estat denegada de forma improcedent, s'entendrà que s'ha patit un detriment a l'exercici col·lectiu del dret fonamental a la llibertat religiosa, com hem exposat a l'explicar el cas de l'Església de la Unificació.

A tot això caldria fer un breu recordatori de què l'Administració encarregada del Registre ha de constatar bàsicament que l'entitat que sol·licita la inscripció no és una de

Congregaciones religiosas y otros Institutos de vida consagrada y sus Provincias y sus Casas, y de las Asociaciones y otras Entidades y Fundaciones religiosas que gocen de ella en la fecha de entrada en vigor del presente Acuerdo

⁶³ Sentència del Tribunal Constitucional número 46/2001, de 15 de febrer del 2001 (fonament jurídic 9).

⁶⁴ *Ibíd.*: *La indebida denegación por la Administración responsable del Registro de la inscripción solicitada, viene a constituirse en un injustificado obstáculo que menoscaba el ejercicio, en plenitud, del derecho fundamental de libertad religiosa del que son titulares los sujetos colectivos.*

⁶⁵ Article 4.2 del Reial Decret 142/1981.

les prohibides expressament a l'article 3.2 LOLR⁶⁶. L'Estat no pot dur a terme una activitat de control de la legitimitat de les creences religioses de les entitats o comunitats religioses.

El Registre d'entitats Religioses va ser creat pel Reial Decret 142/1981, de 9 de gener. Va ser l'article 5.1 LOLR qui va establir la seva creació en el Ministeri de Justícia. Els subjectes que s'hi poden inscriure són⁶⁷:

- a. Les Esglésies, Confessions i Comunitats religioses.
- b. Les Ordres, Congregacions i Instituts religiosos.
- c. Les Entitats associatives religioses constituïdes com a tals en l'ordenament de les Esglésies i Confessions.
- d. Les seves respectives Federacions.

Crida l'atenció el fet de no veure incloses en aquest article les fundacions com a subjectes inscribibles, tot i que pel que fa a les que formaven part de l'Església Catòlica això va ser esmenat amb el Reial Decret 589/1984, de 8 de febrer, però no va ser així amb les demés, ja que avui en dia les fundacions no catòliques no poden accedir al Registre d'entitats Religioses, que s'hauran de regir per dret comú.

Bàsicament, la funció que ve a complir aquest Registre és fer efectiva la cooperació de l'Estat amb les confessions religioses d'acord amb el que disposa l'article 16.3 CE, ja que un cop inscrites, aquestes gaudeixen d'una regulació especial i no es veuen sotmeses al dret comú aplicable a les associacions⁶⁸.

Per tant, a partir d'aquí podem deduir una classificació de les confessions religioses:

- A. Confessions no inscrites: Aquestes són Confessions que no tenen personalitat jurídica, i que per tant, no existeixen per l'ordenament civil. La manca de personalitat jurídica pot ser deguda a varis motius: que no l'hagin sol·licitat, que l'hagin demanat però s'estigui tramitant, o bé, perquè els hi ha estat denegada. Aquestes confessions no inscrites, tal i com ens diu Gutiérrez del Moral, *permanecen fuera del ámbito de aplicación del*

⁶⁶ Sentència del Tribunal Constitucional número 46/2001, de 15 de febrer del 2001 (fonament jurídic 8 i 10).

⁶⁷ Vegeu Article 2 del Reial Decret 142/1981; també A. García Gárate, *El Hecho Religioso...*, op. cit., p. 84.

⁶⁸ Vegeu Article 22 CE sobre el dret d'associació.

*Derecho eclesiástico como Derecho especial, y se les aplica el Derecho común*⁶⁹, és a dir, se'ls aplicarà el dret comú de les associacions.

- B. Confessions inscrites:** Tal i com hem dit, i d'acord amb l'article 5 LOLR, les confessions religioses gaudiran de personalitat jurídica un cop s'hagin inscrit en el Registre d'entitats religioses. Un cop inscrites, d'acord amb l'article 6.1 LOLR: *Las Iglesias, Confesiones y Comunidades religiosas inscritas tendrán plena autonomía y podrán establecer sus propias normas de organización, régimen interno y régimen de su personal. En dichas normas, así como en las que regulen las instituciones creadas por aquéllas para la realización de sus fines, podrán incluir cláusulas de salvaguarda de su identidad religiosa y carácter propio, así como del debido respeto a sus creencias, sin perjuicio del respeto de los derechos y libertades reconocidos por la Constitución, y en especial de los de libertad, igualdad y no discriminación.*

Aquestes confessions podrien optar a subscriure un Acord de cooperació amb l'Estat, que els permetrà rebre un tracte més específic, però per això hauran de complir amb els requisits que se'ls demanen a l'article 7.1 LOLR: Estar inscrites en el Registre d'Entitats Religioses, i haver aconseguit arrelament notori.

Per a considerar que les confessions religioses han aconseguit aquest arrelament notori hauran de demostrar varis criteris a la Comissió Assessora de Llibertat religiosa per a que se'ls aprovi la sol·licitud:

- a.** Tenir representativitat social, és a dir, presència en la societat espanyola, demostrat a partir d'un número rellevant, a Espanya, de practicants de la confessió.
- b.** Temps de presència considerable en el nostre país.
- c.** Grau de difusió. Es refereix a la possessió de suficient presència territorial dels seus practicants i creients, llocs de culte i també personal religiós.

⁶⁹ M.J. Gutiérrez del Moral, "La confesión religiosa en el derecho eclesiástico español: un concepto jurídico discutido", a *Entidades Eclesiásticas y Derecho de los Estados*, Comares, Granada, 2005, p. 485.

Hauríem de deixar clar però, que el reconeixement de l'arrelament notori a Espanya no implica que l'Estat estigui obligat a la firma d'un Acord.

Actualment només hi ha quatre confessions que hagin establert un Acord de cooperació amb l'Estat⁷⁰:

- a. L'Església catòlica: Acords de 3 de gener del 1979.
- b. Acord de Cooperació de l'Estat amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya, de 10 de novembre del 1992 (FEREDE).
- c. Acord de Cooperació de l'Estat amb la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya, de 10 de novembre del 1992 (FCI).
- d. Acord de Cooperació de l'Estat amb la Comissió Islàmica d'Espanya, de 10 de novembre del 1992 (CIE).

Pel que fa a aquests acords, cal dir que, els firmats entre la Santa Seu i l'Estat Espanyol contenen certes especialitats que els altres tres no presenten, com per exemple, que la Santa Seu no necessita ser inscrita en el Registre d'Entitats religioses per a gaudir de personalitat jurídica, ja que aquesta compta amb personalitat jurídica internacional. A més a més, aquest acord és equiparat a un Tractat Internacional, mentre que els firmats amb la FEREDE, FCI i CIE són aprovats per lleis de les Corts Generals.

3. La titularitat del dret a la llibertat religiosa i el seu contingut.

L'article 16.1 CE diu que: *Se garantiza la libertad ideológica, religiosa y de culto de los individuos y las comunidades sin más limitación, en sus manifestaciones, que la necesaria para el mantenimiento del orden público protegido por la ley.* Per tant, aquí ja està atorgant la titularitat tant als individus com a les comunitats religioses, podent exigir respecte i protecció. Així doncs, es pot veure com dins l'ordenament espanyol, la llibertat religiosa està configurada com un dret fonamental, assistida amb la màxima protecció, i la titularitat de la qual és tant individual com col·lectiva⁷¹.

⁷⁰ Vegeu M.J. Villa Robledo, "Acuerdos entre el Estado y las Confesiones Religiosas", a *La libertad religiosa en España. XXV años de vigencia de la Ley Orgánica 7/1980, de 5 de julio (comentarios a su articulado)*, Comares, Granada, 2006, p. 207-232.

⁷¹ Sentència del Tribunal Constitucional número 51/2011, de 14 d'abril del 2011(fonament jurídic 3): *reconocimiento de la garantía del derecho de libertad religiosa de los individuos y las comunidades del artículo 16.1 CE.*

Tal i com també ens diu Porras Ramírez, ens trobem davant un dret que reconeix una llibertat i, per tant, el que busca és assegurar una certa autonomia de la voluntat dels seus titulars, és a dir, l'Estat ha de reconèixer als seus individus un poder de disposició perquè aquests puguin realitzar activitats de caràcter religiós⁷².

La LOLR és qui desenvolupa les previsions constitucionals sobre el fenomen religiós, essent la primera llei en desenvolupar un dret fonamental després de l'entrada en vigor de la Constitució. Aquesta va suposar l'obertura d'una nova etapa de pluralisme religiós.

L'article 1 de la Llei Orgànica de Llibertat Religiosa del 1980 es pronuncia en un sentit similar a la Constitució pel que fa a la definició de llibertat religiosa que se'ns dona a l'article 16 CE.

Article 1 LOLR:

1. *El Estado garantiza el derecho fundamental a la libertad religiosa y de culto, reconocida en la Constitución, de acuerdo con lo prevenido en la presente Ley Orgánica.*
2. *Las creencias religiosas no constituirán motivo de desigualdad o discriminación ante la Ley. No podrán alegarse motivos religiosos para impedir a nadie el ejercicio de cualquier trabajo o actividad o el desempeño de cargos o funciones públicas⁷³.*
3. *Ninguna confesión tendrá carácter estatal⁷⁴.*

La legislació espanyola, en la regulació del dret a la llibertat religiosa, es mou dins la mateixa línia que les normes internacionals, atorgant la titularitat tant als individus com a les col·lectivitats. Així, la Declaració Universal de Drets Humans (Resolució 217 A (III) de l'Assemblea General de les Nacions Unides, Nova York, 10 de desembre del 1948)⁷⁵ s'expressa en aquest mateix sentit, ja que com veiem en l'article 18, ens diu:

⁷² J. M. Porras Ramírez, "La libertad religiosa como...", op. cit., 2014, p. 35.

⁷³ Article 13.5 Llei 30/1984, de 2 d'agost, de mesures per la reforma de la Funció Pública: *En la documentación individual del personal de las diferentes Administraciones Públicas no figurará ningún dato relativo a su raza, religión u opinión.*

⁷⁴ Vegeu articles 14, 16, 23.2 i 35.1 CE.

⁷⁵ J. Martínez-Torrón, "La protección internacional de la libertad religiosa", a *Tratado de Derecho Eclesiástico*, Eunsa, Pamplona 1994, p. 148, ens diu que: *La Declaración Universal de Derechos*

Toda persona tiene derecho a la libertad de pensamiento, de conciencia y de religión; este derecho incluye la libertad de cambiar de religión o de creencia, y la libertad, individual o colectivamente, en público o en privado, de manifestar su religión o creencia mediante la enseñanza, la práctica, el culto y la observancia. Complementat per l'article 2.1 que proclama: *Todos tenemos todos los derechos y libertades proclamados en esta Declaración, sin ninguna distinción de raza, color, sexo, lengua, religión, opinión política o de cualquier otra índole, origen nacional o social, fortuna, nacimiento o otra condición.*

Per a desenvolupar aquesta Declaració Universal de Drets Humans neix el 16 de desembre del 1966 el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics, on podem veure que el seu article 18.1 conté un redactat casi idèntic al de la mencionada declaració, afegint la limitació de la protecció de l'ordre públic.

Aquesta limitació introduïda de forma posterior pot ser deguda a la influència del Conveni per a la Protecció dels Drets Humans i de les Llibertats Fonamentals del 1950, d'àmbit europeu. L'article 9 d'aquest té un redactat quasi idèntic a l'article 18 de la Declaració Universal de Drets Humans, però s'han de subratllar les limitacions que es preveuen en el segon paràgraf.

Per últim, destacar l'article 10 de la Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea de 7 de desembre del 2000, coincident amb l'article 9 del Conveni del 1950, que ve a ser complementat pels articles 20 i 21 que tracten la igualtat davant la llei i la no discriminació, incloent els motius religiosos.

A. La Titularitat Individual:

Quan es parla de la **titularitat individual** d'aquest dret, ens estem referint tant a espanyols com a estrangers⁷⁶. Aquí hem de parlar del principi d'igualtat recollit a l'article 14 de la Constitució, que es refereix a “els espanyols”.

Humanos puede ser considerada la raíz de todas las posteriores iniciativas internacionales sobre derechos de la persona.

⁷⁶ *Ibíd.* p. 34-35: *el reconocimiento normativo de la libertad religiosa origina el despliegue de una serie de derechos individuales derivados [...] que se integran en su contenido esencial. Pero todos se atribuyen, de manera indistinta, a nacionales y extranjeros, dada su condición inherente a la dignidad humana y no al estatus de ciudadanía.*

La Sentència del Tribunal Constitucional 107/1984, de 23 de novembre del 1984⁷⁷, diu que els estrangers, de conformitat amb el text constitucional, són iguals davant la llei.

Tot i això, la inexistència d'una declaració que proclami la igualtat entre aquests i els espanyols no significa que resulti admissible un tracte desigual entre ambdós subjectes, ni tampoc que disposin del mateix, ja que la sentència expressa que a més a més de contemplar aquest article, s'han de tenir en compte altres preceptes per a determinar la posició jurídica d'ambdós.

L'article 13 de la Constitució ens diu: *Los extranjeros gozarán en España de las libertades públicas que garantiza el presente título en los términos que establezcan los tratados y la Ley*. El que vol dir és que la manera de gaudir dels drets i llibertats reconeguts en el Títol I de la Constitució es farà d'acord amb el que diguin els Tractats Internacionals i les lleis internes espanyoles, d'acord amb el seu contingut.

Per a interpretar tot això hem de fer menció a la sentència comentada anteriorment, que ens deia: *No supone, sin embargo, tal previsión que se haya querido desconstitucionalizar la posición jurídica de los extranjeros relativa a los derechos y libertades públicas, pues la Constitución no dice que los extranjeros gozarán en España de las libertades que les atribuyan los tratados y la Ley, sino de las libertades que garantiza el presente título en los términos que establezcan los tratados y la ley*⁷⁸. S'entén que, els drets i llibertats reconeguts als estrangers segueixen sent els drets constitucionals i per tant dotats de la protecció constitucional. Així doncs, es prescindeix de considerar rellevant la nacionalitat o la ciutadania del titular com a dada destacable per a modular l'exercici del dret.

S'està parlant de drets que pertanyen a la persona com a tal, i no com a ciutadà. Amb això el que es vol dir és que, tal i com s'havia fet esment del que deia Porrás Ramírez, són drets imprescindibles per la garantia de la dignitat humana,

⁷⁷ Sentència del Tribunal Constitucional número 107/1984, de 23 de novembre del 1984. En aquest cas es considera vulnerat el principi d'igualtat recollit a l'article 14 CE, i també els articles 13 i 35 CE. El que es discuteix en aquest supòsit és si estem davant un tracte desigual d'un estranger per no tenir l'autorització de residència exigible per a treballar a Espanya que se'ls exigeix, inclús quan és un ciutadà d'un país hispanoamericà, exempt de la necessitat de proveir-se de permís de treball.

⁷⁸ *Ibíd.* (fonament jurídic número 3).

constituïnt un fonament de l'ordre polític espanyol, d'acord amb l'article 10.1 CE: *la dignidad de la persona, los derechos inviolables que le son inherentes, el libre desarrollo de la personalidad, el respeto a la ley y a los derechos de los demás son fundamento del orden político y de la paz social*⁷⁹.

Aquí s'està fent referència a drets com el dret a la vida, a la llibertat ideològica, religiosa, a la integritat física i moral, etc. En aquests no és possible un tractament desigual entre estrangers i espanyols⁸⁰, ja que corresponen també als primers per mandat constitucional.

L'Article 3.1 de la LO 4/2000, de 11 de gener, sobre Drets i llibertats dels Estrangers a Espanya i la seva Integració Social ens diu que *Los extranjeros gozarán en España de los derechos y libertades reconocidos en el Título I de la Constitución en los términos establecidos en los Tratados internacionales, en esta Ley y en las que regulen el ejercicio de cada uno de ellos. Como criterio interpretativo general, se entenderá que los extranjeros ejercitan los derechos que les reconoce esta Ley en condiciones de igualdad con los españoles.*

Aquest primer punt no fa una menció expressa al dret a la llibertat religiosa, sinó que en fa referència de forma més indirecta, declarant en el segon punt del mateix article que: *Las normas relativas a los derechos fundamentales de los extranjeros serán interpretadas de conformidad con la Declaración Universal de Derechos Humanos y con los tratados y acuerdos internacionales sobre las mismas materias vigentes en España, sin que pueda alegarse la profesión de creencias religiosas o convicciones ideológicas o culturales de signo diverso para justificar la realización de actos o conductas contrarios a las mismas.*

Caldria remarcar que, el problema de la igualtat en la titularitat i, sobretot, davant l'exercici dels drets, depèn de quin dret es trobi afectat. Això és degut a que, tal i com ens proposa la sentència del Tribunal Constitucional 107/1984, de 23 de novembre del 1984⁸¹, ens podem trobar davant diferents situacions⁸².

⁷⁹ L. Sánchez Agesta, *Sistema político de la...*, op. cit., p. 85-86: *Este principio normativo tiene un carácter declaratorio, y además, exige ordenar como derechos y deberes las consecuencias jurídicas que se deducen de esa verdad dogmática que acepta el orden constitucional. Es pues, un principio, pero con consecuencias jurídicas directas.* Una d'elles és el dret a la llibertat religiosa.

⁸⁰ J. M. Porras Ramírez, "La libertad religiosa como...", op. cit., p. 36: *los extranjeros son sujetos activos del derecho a la libertad religiosa, pudiendo ejercitarlo en condiciones de igualdad con los españoles.*

⁸¹ Sentència del Tribunal Constitucional número 107/1984, de 23 de novembre del 1984 (fonament jurídic 4).

⁸² Drets, com el de llibertat religiosa, que corresponguin per igual a espanyols i a estrangers, i que per

També s'hauria de mencionar, dins la titularitat individual, el cas dels **menors d'edat**. Doncs bé, no hi ha cap tipus de dubte de que totes les previsions constitucionals els són aplicables.

La sentència del Tribunal Constitucional 154/2002, de 18 de juliol del 2002, tracta un supòsit d'un menor d'edat, de tretze anys, que va ser hospitalitzat, trobant-se en una situació amb alt risc hemorràgic. Era necessària la pràctica d'una transfusió de sang, però els pares del menor s'hi van oposar perquè la seva religió no els permetia l'acceptació d'aquest remei curatiu i van demanar una alternativa diferent, però els metges no coneixien cap altre tractament. El menor, que també professava activament la mateixa religió que els seus progenitors va rebutjar també la realització de la transfusió. El centre hospitalari va sol·licitar autorització al Jutjat de Guàrdia, que els va autoritzar la pràctica de la transfusió en el cas que fos imprescindible per a salvar-li la vida al menor. Tot i que els pares no s'hi van oposar ni van fer res en contra, sí va ser aquesta la reacció del menor, fins al punt que els metges no van poder realitzar-li el tractament. El pacient de tretze anys va ser traslladat a altres hospitals, els quals van reiterar la inexistència d'un tractament alternatiu i la necessitat de la transfusió, a la que el nen s'hi va oposar altra cop i van tornar a casa. El Jutjat d'Instrucció de Fraga va autoritzar l'entrada al domicili del menor perquè rebés l'assistència mèdica que precisava. Aquest es trobava ja amb una gran deterioració psicofísica, procedint-se a la realització de la transfusió, tot i que ja era massa tard i el menor va morir poc després.

El propi Tribunal Constitucional reconeix en aquesta sentència que *el menor es titular del derecho a la libertad religiosa. Partiendo del genérico reconocimiento que el artículo 16.1 CE hace, respecto de los derechos y libertades que contempla, a favor de «los individuos y las comunidades», sin más especificaciones, debe afirmarse que los menores de edad son también titulares del derecho a la libertad religiosa y de culto. Confirma este criterio la*

tant, han de compartir una mateixa regulació. També podem trobar drets que no pertanyen als estrangers, com seria per exemple, tal i com ens diu l'article 13.2 CE, els reconeguts a l'article 23 de la Constitució i, per últim, trobem drets que podran o no pertànyer als estrangers, ja que s'haurà de mirar el que disposen els tractats i les lleis. És en aquest punt doncs, on es permetrà certa desigualtat o diferència en el tracte amb els nacionals espanyols, com és en el cas de la sentència a la que hem fet referència, ja que en qüestions de treballs no es demana el mateix a un espanyol que a un estranger.

Ley Orgánica de Libertad Religiosa, de desarrollo de dicho precepto constitucional, que reconoce tal derecho a «toda persona» (art. 2.1)⁸³.

El mateix Tribunal, en la sentència 141/2000, de 29 de maig del 2000, reconeix la titularitat del dret a la llibertat religiosa als menors quan diu: *des de la perspectiva del artículo 16 de la Constitución, los menores de edad son titulares plenos de sus derechos fundamentales, en este caso, de sus derechos a la libertad de creencias y a su integridad moral, sin que el ejercicio de los mismos y la facultad de disponer sobre ellos se abandonen por entero a lo que al respecto puedan decidir aquellos que tengan atribuida su guarda y custodia o su patria potestad, cuya incidencia sobre el disfrute del menor de sus derechos fundamentales se modulará en función de la madurez del niño y los distintos estados en que la legislación gradúa su capacidad de obrar⁸⁴.*

Per tant, aquí el Tribunal Constitucional va afegir, com a precisió, que el gaudi del menor dels seus drets fonamentals es modularà en funció de la seva maduresa. En aquest aspecte ens trobem amb varis punts de vista, però el que tenen en comú és que el grau de seny o sensatesa necessari per a l'exercici autònom d'aquest dret s'adquireix en diferents moments de la vida, és a dir, cada persona menor és diferent, i haurem de tenir en compte les característiques i el desenvolupament de cada un de forma independent, no es pot estipular una edat en concret on s'assoleix aquesta maduresa. Queda plasmat a la sentència del Tribunal Constitucional 154/2002, de 18 de juliol del 2002, al expressar: *Es oportuno señalar que la reacción del menor a los intentos de actuación médica pone de manifiesto que había en aquél unas convicciones y una consciencia en la decisión por él asumida que, sin duda, no podían ser desconocidas ni por sus padres, a la hora de dar respuesta a los requerimientos posteriores que les fueron hechos, ni por la autoridad judicial, a la hora de valorar la exigibilidad de la conducta de colaboración que se les pedía a éstos⁸⁵.*

En l'àmbit intern, la Llei Orgànica 1/1996, de 15 de gener, de protecció jurídica del menor⁸⁶, a l'article 3, sanciona tota possible discriminació dels menors d'edat i els reconeix directament i amb els mateixos límits, a l'article 6, la titularitat d'aquest dret:

⁸³ Sentència del Tribunal Constitucional número 154/2002, de 18 de juliol del 2002 (fonament jurídic 9.a).

⁸⁴ Sentència del Tribunal Constitucional número 141/2000, de 29 de maig del 2000 (fonament jurídic 5).

⁸⁵ Sentència del Tribunal Constitucional número 154/2002, de 18 de juliol del 2002 (fonament jurídic 10).

⁸⁶ BOE de 17 de gener de 1996.

- a. *El menor tiene derecho a la libertad de ideología, conciencia y religión.*
- b. *El ejercicio de los derechos dimanantes de esta libertad tiene únicamente las limitaciones prescritas por la Ley y el respeto de los derechos y libertades fundamentales de los demás.*
- c. *Los padres o tutores tienen el derecho y el deber de cooperar para que el menor ejerza esta libertad de modo que contribuya a su desarrollo integral.*

Al respecte, la sentència del Tribunal Constitucional 141/2000, de 29 de maig del 2000, afegeix, per a complementar i delimitar el que es diu en el tercer paràgraf de l'article que *los poderes públicos, y muy en especial sobre los órganos judiciales, pesa el deber de velar por que el ejercicio de esas potestades por sus padres o tutores, o por quienes tengan atribuida su protección y defensa, se haga en interés del menor, y no al servicio de otros intereses que, por muy lícitos y respetables que puedan ser, deben postergarse ante el "superior" del niño*⁸⁷.

Es pot veure com la nostra normativa interna segueix el que s'ha estipulat en les normes internacionals i comunitàries. Així, la Convenció sobre els Drets dels nens, de 20 de novembre del 1998, en el seu article 14 exposa:

- a. *Los Estados Partes respetarán el derecho del niño a la libertad de pensamiento, de conciencia y de religión.*
- b. *Los Estados Partes respetarán los derechos y deberes de los padres y, en su caso, de los representantes legales, de guiar al niño en el ejercicio de su derecho de modo conforme a la evolución de sus facultades.*
- c. *La libertad de profesar la propia religión o las propias creencias estará sujeta únicamente a las limitaciones prescritas por la ley que sean necesarias para proteger la seguridad, el orden, la moral o la salud públicos o los derechos y libertades fundamentales de los demás.*

Aquest precepte es veu complementat per l'article 2, que ordena als Estats que formen part d'aquesta convenció a respectar els drets que s'hi anuncien i a

⁸⁷ Sentència del Tribunal Constitucional número 141/2000, de 29 de maig del 2000 (fonament jurídic 5).

assegurar que no es discriminarà als nens, en la seva aplicació, per la seva religió, entre d'altres motius.

Al respecte també trobem l'article 24 de la Carta de Drets fonamentals de la Unió Europea de 7 de desembre del 2000, que ens parla dels drets del menor. Aquesta, tot i no dir-ho de forma expressa, podem entendre que els atribueix el dret a la llibertat religiosa, i que els menors hauran de ser escoltats d'acord amb la seva maduresa. El redactat de l'article és el següent:

- a. *Los menores tienen derecho a la protección y a los cuidados necesarios para su bienestar. Podrán expresar su opinión libremente. Ésta será tomada en cuenta en relación con los asuntos que les afecten, en función de su edad y de su madurez.*
- b. *En todos los actos relativos a los menores llevados a cabo por autoridades públicas o instituciones privadas, el interés superior del menor constituirá una consideración primordial.*
- c. *Todo menor tiene derecho a mantener de forma periódica relaciones personales y contactos directos con su padre y con su madre, salvo si son contrarios a sus intereses.*

El dret a la llibertat religiosa dels menors està molt vinculat al dret dels progenitors a que aquests rebin l'educació religiosa o moral d'acord amb les seves conviccions, i el dret dels menors a aquesta educació, i que per tant els pares i tutors legals puguin escollir l'educació dels seus fills sempre buscant el ple desenvolupament de la seva personalitat i la formació en el respecte dels drets i llibertats fonamentals⁸⁸. Això es troba regulat a l'article 26 de la Declaració Universal de Drets Humans de 10 de desembre del 1948, així com en l'article 13 del Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals del 1966 i a l'article 5 de la Declaració sobre l'eliminació de totes les formes d'intolerància i discriminació fonamentades en la religió o les conviccions (Resolució 36/55 de l'Assemblea General de les Nacions Unides, Nova York, 25 de novembre del 1981)⁸⁹.

⁸⁸ M.J. Gutiérrez del Moral, *Tolerancia, educación y libertad religiosa*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2002, p. 29-43.

⁸⁹ Article 10 CE: *Las normas relativas a los derechos fundamentales y a las libertades que la Constitución reconoce, se interpretarán de conformidad con la Declaración Universal de Derechos Humanos y los tratados y acuerdos internacionales sobre las mismas materias ratificados por España.*

Per a sintetitzar el que s'ha comentat, el menor d'edat és titular del dret de llibertat religiosa, tot i que els seus pares o representants legals tindran un paper fonamental quan aquest l'exerciti. Per acabar, fent referència al que ens diu el Tribunal Constitucional, hem de tenir en compte l'edat i la maduresa del nen en cada cas concret sense poder estipular una edat límit que valgui per tots els casos.

Després de tot el que s'ha dit, podem concloure que els subjectes que es troben recollits dins la titularitat individual del dret a la llibertat religiosa⁹⁰ són: els espanyols i estrangers, incloent els menors.

Respecte als drets dels que són titulars els individus, és la LOLR, a l'**article 2**, qui ens dóna el contingut de la llibertat religiosa i de culte garantida a la Constitució. Si ens fixem en el seu redactat, el primer apartat comprèn els drets que tenen totes les persones, fent referència a la titularitat individual, que és la que ens interessa en aquest epígraf, i en el segon punt, els drets de les confessions religioses, és a dir, de titularitat col·lectiva, que la mencionarem més endavant.

1. *La libertad religiosa y de culto garantizada por la Constitución comprende, con la consiguiente inmunidad de coacción, el derecho a toda persona a:*
 - a. *Profesar las creencias religiosas que libremente elija o no profesar ninguna; cambiar de confesión o abandonar la que tenía, manifestar libremente sus propias creencias religiosas o la ausencia de las mismas, o abstenerse de declarar sobre ellas.*
 - b. *Practicar los actos de culto y recibir asistencia religiosa de su propia confesión; conmemorar sus festividades; celebrar sus ritos matrimoniales; recibir sepultura digna, sin discriminación por motivos religiosos, y no ser obligado a practicar actos de culto o a recibir asistencia religiosa contraria a sus convicciones personales.*

⁹⁰ A.M. Pla Boix, "Libertad religiosa, aconfesionalidad del Estado y laicidad en el constitucionalismo Español", a *La laicidad desde el derecho*, Marcial Pons, Madrid, 2010, p. 165: *la libertad religiosa viene a configurar la posición jurídica en la que queda el individuo en su relación con los poderes públicos. Su protección implica un doble comportamiento negativo por parte de éstos: el deber de no interferir en el proceso de formación de las convicciones religiosas del ciudadano ni obstaculizar ni sancionar aquellas acciones que constituyan una legítima manifestación de su ideología o religión.*

- c. *Recibir e impartir enseñanza e información religiosa de toda índole, ya sea oralmente, por escrito o por cualquier otro procedimiento; elegir para sí, y para los menores no emancipados e incapacitados, bajo su dependencia, dentro y fuera del ámbito escolar, la educación religiosa y moral que esté de acuerdo con sus propias convicciones.*
- d. *Reunirse o manifestarse públicamente con fines religiosos y asociarse para desarrollar comunitariamente sus actividades religiosas de conformidad con el ordenamiento jurídico general y lo establecido en la presente Ley Orgánica*

Per tant, del redactat d'aquest article podem veure com se'ls atorguen diferents drets als individus.

- a. Dret a professar les creences lliurement escollides o a no professar-ne cap⁹¹: Aquest empara la facultat que té la persona d'escollir lliurement les seves pròpies creences. Per a respectar la dignitat de l'ésser humà s'inclouen les eleccions de no professar cap religió i de rebutjar-la, per així no obligar a ningú a adoptar-ne contra la seva voluntat.

Segueix la mateixa línia que l'article 18 del Pacte Internacional de Drets Civils i polítics, ja que aquest en el seu primer apartat ens diu que la llibertat religiosa inclou el dret de tota persona a *tener o adoptar la religión o las creencias de su elección*, i en el seu segon punt afegeix que *nadie será objeto de medidas coercitivas que puedan menoscabar su libertad de tener o de adoptar la religión o las creencias de su elección*.

La sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, cas Buscarini i altres contra San Marino, de 18 de febrer del 1999, tracta sobre la obligació de prestar jurament sobre els Evangelis imposada als senyors Buscarini i Della Balda sota pena de destitució del seu càrrec

⁹¹ M. Rodríguez Blanco, "Manifestaciones del derecho fundamental de libertad religiosa", a *La libertad religiosa en España. XXV años de vigencia de la Ley Orgánica 7/1980, de 5 de julio (comentarios a su articulado)*, Comares, Granada, 2006, p. 54. Defineix aquest dret com: *la manifestación esencial de la libertad religiosa*.

parlamentari en cas de no fer-ho: *El Tribunal recuerda, en primer lugar, que “protegida por el artículo 9 del Convenio Europeo de Derechos Humanos, la libertad de pensamiento, de conciencia y de religión representa uno de los cimientos de una sociedad democrática. Figura, en su dimensión religiosa, entre los elementos esenciales de la identidad de los creyentes y de su concepción de la vida, pero es también un bienpreciado para los ateos, los agnósticos, los escépticos o los indiferentes. Resulta del pluralismo consustancial con una sociedad plural”. Esta libertad implica, principalmente, adherirse o no a una religión y practicarla o no practicarla*⁹².

En aquest sentit, apareix el delictes de proselitisme il·lícit, tipificat a l'article 522.2 del nostre Codi Penal: *Incurrirán en la pena de multa de cuatro a diez meses: los que por iguales medios fuercen a otro u otros a practicar o concurrir a actos de culto o ritos, o a realizar actos reveladores de profesar o no profesar una religión, o a mudar la que profesen.*

- b.** Dret a canviar de creences: Tal i com ens diu Rodríguez Blanco, *todo ser humano tiene la facultad de elegir libremente las creencias que profesa u optar por no profesar ninguna, pero esa elección no tiene un carácter irreversible o definitivo*⁹³. Així doncs, podem observar com aquesta manifestació de la llibertat religiosa està molt relacionada amb l'anterior i que no s'estarà per sempre vinculat a aquelles creences escollides, sinó que les podem canviar sense cap problema.

Aquest dret apareix regulat a l'article 18 de la Declaració Universal de Drets Humans, quan ens diu que la llibertat religiosa inclou la *libertad de cambiar de religión o de creencias*, i l'article 9.1 del Conveni Europeu de Drets Humans es pronuncia en un mateix sentit.

Els Comentaris Generals adoptats pel Comitè de Drets Humans, en la Observació General número 22 del 1993, es pronuncien també sobre la interpretació de l'article 18 del Pacte Internacional de Drets Civil i

⁹² Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, cas Buscarini i altres contra San Marino, de 18 de febrer del 1999, (paràgraf 34).

⁹³ M. Rodríguez Blanco, “Manifestaciones del derecho fundamental...”, op. cit., p. 56.

Polítics, ja que aquest no reconeix aquesta facultat de forma expressa, dient en el seu cinquè punt que: *El Comité hace notar que la libertad de “tener o adoptar” una religión o unas creencias comporta forzosamente la libertad de elegir la religión o las creencias, comprendido el derecho a cambiar las creencias actuales por otras o adoptar opiniones ateas, así como el derecho a mantener la religión o las creencias propias.*

- c. Dret a manifestar les creences professades: Aquest fa referència a la dimensió externa de la llibertat religiosa. El Tribunal Constitucional es pronuncia sobre aquesta manifestació en la sentència 141/2000, de 29 de maig del 2000, que ens diu: *La libertad de creencias, sea cual sea su naturaleza, religiosa o secular, representa el reconocimiento de un ámbito de actuación constitucionalmente inmune a la coacción estatal garantizado por el artículo 16 CE, sin más limitación, en sus manifestaciones, que las necesarias para el mantenimiento del orden público protegido por la ley. Ampara, pues, un agere licere consistente, por lo que ahora importan, en profesar las creencias que se desee y conducirse de acuerdo con ellas, así como mantenerlas frente a terceros y poder hacer proselitismo de las mismas. Esa facultad constitucional tiene una particular manifestación en el derecho a no ser discriminado por razón de credo o religión, de modo que las diferentes creencias no pueden sustentar diferencias de trato jurídico*⁹⁴.

Aquest dret també presenta una vessant col·lectiva, tal i com veiem en la sentència del Tribunal Constitucional número 46/2001, de 15 de febrer del 2001, quan diu: *cabe apreciar una dimensión externa de la libertad religiosa que se traduce en la posibilidad de ejercicio, inmune a toda coacción de los poderes públicos, de aquellas actividades que*

⁹⁴ Sentència del Tribunal Constitucional número 141/2000, de 29 de maig del 2000 (fonament jurídic 4): La Senyora Carmen G. va formular una demanda de separació matrimonial contenciosa contra el Senyor Pedro C, ja que aquest es va incorporar al denominat *Movimiento Gnóstico Cristiano Universal de España*, i des de llavors havia desistit de les seves obligacions familiars, pressionant a la seva esposa per a que s'adherís a aquesta organització. El que demana la mare a la demanda és sotmetre a certes restriccions al règim de visites dels fills per a preservar als menors d'aquesta organització. El Senyor Pedro C va impugnar la sentència de l'Audiència Provincial, imposant recurs d'empara que va ser admès pel Tribunal Constitucional, ja que considerava que se li havia vulnerat el seu dret a la llibertat ideològica i religiosa al restringir el règim de visites als seus fills menors pel fet de pertànyer al *Movimiento Gnóstico Cristiano Universal de España*. El Tribunal acaba declarant lesionada la llibertat ideològica i religiosa del demandant.

*constituyen manifestaciones o expresiones del fenómeno religioso, asumido en este caso por el sujeto colectivo o comunidades*⁹⁵. Però això ho veurem de forma més ampla al tractar la titularitat col·lectiva.

- d. Dret a no declarar sobre les creences professades: Es troba reconegut de forma expressa a l'article 16.2 CE: *Nadie podrá ser obligado a declarar sobre su religión, ideología o creencias*. Rodríguez Blanco ens diu que *las creencias religiosas forman parte del claustro íntimo de la persona, por lo que no puede ser compelida a manifestarlas*⁹⁶. Per tant podem dir que està plenament relacionat amb el dret a la intimitat personal recollit a l'article 18.1 CE⁹⁷.

Aquest també es troba protegit per l'article 522.2 del Codi Penal al castigar amb pena de multa de quatre a deu mesos tots aquells actes il·legítims que forcin a les persones a revelar la religió que professen o no professar-ne cap.

L'article 7.1 de la Llei Orgànica 15/1999, de 13 de desembre, de Protecció de Dades de Caràcter Personal també el defensa al dir: *De acuerdo con lo establecido en el apartado 2 del artículo 16 CE, nadie podrá ser obligado a declarar sobre su ideología, religión o creencias*. Únicament es podrà obtenir aquesta informació amb el consentiment exprés o per escrit de l'afectat, advertint-lo del seu dret a no facilitar la informació, amb algunes excepcions que trobem en el mateix redactat.

També ho fa la Llei Orgànica 4/2015, de 30 de març, de Protecció de la Seguretat Ciutadana (d'acord amb la disposició final cinquena entrarà en vigor l'1 de juliol del 2015), dins el seu article 8.2: *En el Documento Nacional de Identidad figurarán la fotografía y la firma de su titular, así como los datos personales que se determinen reglamentariamente*,

⁹⁵ Sentència del Tribunal Constitucional número 46/2001, de 15 de febrer del 2001 (fonament jurídic 4).

⁹⁶ M. Rodríguez Blanco, "Manifestaciones del derecho fundamental...", op. cit., p. 59.

⁹⁷ El Comentari General adoptat pel Comitè de Drets Humans, Observació General número 22 del 1993, esmenta aquesta relació en el seu tercer punt quan diu: *De conformidad con el artículo 17 y el párrafo 2 del artículo 18, no se puede obligar a nadie a revelar sus pensamientos o su adhesión a una religión o a unas creencias*. El redactat de l'article 17 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics és el següent: *1. Nadie será objeto de injerencias arbitrarias o ilegales en su vida privada, su familia, su domicilio o su correspondencia, ni de ataques ilegales a su honra y reputación. 2. Toda persona tiene derecho a la protección de la ley contra esas injerencias o esos ataques*.

*que respetarán el derecho a la intimidad de la persona, sin que en ningún caso, puedan ser relativos a la raza, etnia, religión, creencias, opinión, ideología, discapacidad, orientación o identidad sexual, o afiliación política o sindical*⁹⁸.

- e. Dret a rebre assistència religiosa: Tal i com ens diu Martínez de Pisón Cavero, *el derecho a la asistencia religiosa comprende el derecho de los ministros de una confesión a realizar las actividades que le son propias, sean de culto, diferentes ceremonias, etc., de acuerdo a las reglas o cánones básicos de la misma, y, además, de suyo, el derecho del creyente a recibir esa asistencia, de acudir a esos ritos, a las ceremonias de su culto [...] y además, corresponde al Estado promover, sobre todo en determinadas circunstancias especiales, las condiciones materiales para garantizar que los creyentes reciban una adecuada asistencia religiosa especialmente en los centros e instituciones públicos*⁹⁹, com poden ser hospitals, presons¹⁰⁰, las Forces Armades,...

Així doncs, veiem que en aquells casos en que les persones es troben en determinades situacions que els dificulta el poder satisfer per si mateixes les seves necessitats religioses, els poders públics han de cooperar amb les confessions perquè no vegin menyscabat el seu dret a la llibertat religiosa. Aquesta col·laboració vindria exigida per l'article 9.2 CE, quan els obliga a adoptar les mesures que siguin necessàries perquè la llibertat i la igualtat de l'individu i dels grups en que s'integra siguin reals i efectives, a més de remoure tots aquells obstacles que ho puguin impedir, sense equiparar-ho amb un servei públic¹⁰¹.

Aquesta assistència religiosa es contempla en els Acords de Cooperació subscrits entre l'Estat i les confessions religioses. En el cas de L'Acord

⁹⁸ Aquest tema està tractat a: L. Martín-Retortillo Baquer, “¿Deben estar presentes las opciones religiosas en el carné de identidad?”, a *Estudios sobre libertad religiosa*, Reus, Madrid, 2011, p. 69-91.

⁹⁹ J. Martínez de Pisón Cavero, *Constitución y libertad religiosa en España*, Dykinson, Madrid, 2000, p. 351-352.

¹⁰⁰ Article 230.1 del Reial Decret 190/1996, de 9 de febrer, pel que s'aprova el Reglament Penitenciari: *Todos los internos tendrán derecho a dirigirse a una confesión religiosa registrada para solicitar su asistencia siempre que ésta se preste con respeto a los derechos de las restantes personas. En los Centros podrá habilitarse un espacio para la práctica de los ritos religiosos.*

¹⁰¹ J. Pascual García, *La libertad religiosa...*, op. cit., p.92.

entre l'Estat Espanyol i la Santa Seu, de 3 de gener del 1979, es troba desenvolupat a l'article 4, i en el cas de l'Acord de Cooperació de l'Estat amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya, de 10 de novembre del 1992 (FEREDE), l'Acord de Cooperació de l'Estat amb la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya, de 10 de novembre del 1992 (FCI), i de l'Acord de Cooperació de l'Estat amb la Comissió Islàmica d'Espanya, de 10 de novembre del 1992 (CIE), es troba regulat als articles 8 i 9.

- f. Dret a commemorar les festivitats religioses: Aquest es troba recollit a l'article 6.h) de la Resolució 36/55 de l'Assemblea General de les Nacions Unides, de 25 de novembre del 1981: *El derecho a la libertad de pensamiento, de conciencia, de religión o de convicciones comprenderá la libertad [...] de observar días de descanso y de celebrar festividades y ceremonias de conformidad con los preceptos de una religión o convicción.* També, el punt 4 del Comentari General número 22 del Comitè de Drets Humans ens diu que *el concepto de culto se extiende [...] a observancia de las fiestas religiosas y los días de asueto.*
- g. Dret a celebrar els ritus matrimonials: En aquest cas s'aprecia un fort lligam amb el dret a contraure matrimoni recollit a l'article 32 CE¹⁰², al tenir aquest un fort significat religiós per a determinades confessions. És per això que moltes d'elles regulen la institució matrimonial, ja sigui el consentiment, la forma de celebració, la separació, nul·litat, dissolució,...¹⁰³

La Declaració Universal de Drets Humans reconeix el dret a contraure matrimoni a l'article 16: *Los hombres y las mujeres, a partir de la edad núbil, tienen derecho, sin restricción alguna por motivos de raza, nacionalidad o religión, a casarse y fundar una familia; y disfrutarán de iguales derechos en cuanto al matrimonio, durante el matrimonio y en caso de disolución del matrimonio.*

¹⁰² Article 32.1 CE: *El hombre y la mujer tienen derecho a contraer matrimonio con plena igualdad jurídica.*

¹⁰³ Per a aprofundir més sobre el tema dels matrimonis religiosos vegeu: A. García Gárate, "El matrimonio religioso", a *El hecho religioso...*, op. cit., p. 91-109.

En un sentit semblant es pronuncia l'article 12 del Conveni Europeu de Drets Humans, que reitera el que s'ha dit.

L'article 59 del Codi Civil Espanyol¹⁰⁴ ens diu que el consentiment matrimonial es podrà prestar en la forma prevista per una confessió religiosa inscrita, sempre i quan es respectin els termes acordats amb l'Estat, i l'article següent¹⁰⁵ dóna eficàcia civil a aquells matrimonis celebrats segons les normes del Dret canònic o qualsevol de les formes religioses previstes en l'article anterior.

- h. Dret a rebre sepultura digna:** El significat religiós de la mort fa que l'enterrament sigui un acte molt vinculat amb les creences de les persones. Tot i ser un dret que no s'inclou en els documents internacionals, s'han de respectar les pràctiques funeràries que va demanar el difunt o els seus familiars d'acord amb les seves conviccions¹⁰⁶.

Anteriorment a la LOLR i a l'entrada en vigor de la Constitució, ja era reconegut el dret de la persona a rebre sepultura digna, sense que pogués ser discriminat per raons de religió. Es pot veure a la Llei 44/1967, de 28 de juny, de Llibertat Religiosa¹⁰⁷ (derogada per la LOLR), o també a la Llei 49/1978, de 3 de novembre, d'enterraments a cementiris municipals¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Article 59 CC: *El consentimiento matrimonial podrá prestarse en la forma prevista por una confesión religiosa inscrita, en los términos acordados con el Estado o, en su defecto, autorizados por la legislación de éste.*

¹⁰⁵ Article 60 CC: *El matrimonio celebrado según las normas del Derecho canónico o en cualquiera de las formas religiosas previstas en el artículo anterior produce efectos civiles. Para el pleno reconocimiento de los mismos se estará a lo dispuesto en el capítulo siguiente.*

¹⁰⁶ Aquest tema es troba aprofundit a: M. Rodríguez Blanco, "Libertad religiosa y cementerios (primeras aproximaciones)", a *La libertad religiosa y su regulación legal. La ley Orgánica de libertad Religiosa*, Iustel, Madrid, 2009, p. 823-846.

¹⁰⁷ Article 8.1 Llei 44/1967, de 28 de juny, de Llibertat Religiosa: *Todos los españoles tienen derecho a recibir sepultura conforme a sus convicciones religiosas. Se tendrán en cuenta sus disposiciones, si las hubiere, siempre que sean compatibles con el orden público y las normas sanitarias.*

¹⁰⁸ Article 1 Llei 49/1978 de 3 de novembre, d'enterraments a cementiris municipals: *Los Ayuntamientos están obligados a que los enterramientos que se efectúen en sus cementerios se realicen sin discriminación alguna por razones de religión ni por cualesquiera otras. El primer paràgraf de l'article 2 diu: Los ritos funerarios se practicarán sobre cada sepultura de conformidad con lo dispuesto por el difunto o con lo que la familia determine.*

- i. Dret dels pares a escollir pels menors no emancipats i incapacitats sota la seva dependència, l'educació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions¹⁰⁹: Aquest dret es troba reconegut de forma expressa a l'article 27.3 CE: *los poderes públicos garantizan el derecho que asiste a los padres para que sus hijos reciban la formación religiosa y moral que esté de acuerdo con sus propias convicciones.*

Apareix recollit a l'article 18.4 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics, fet a Nova York el 19 de desembre del 1966: *Los Estados Partes en el presente Pacto se comprometen a respetar la libertad de los padres y, en su caso, de los tutores legales, para garantizar que los hijos reciban la educación religiosa y moral que esté de acuerdo con sus propias convicciones.* També a l'article 13.3 del Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals, de 19 de desembre del 1966: *Los Estados Partes en el presente Pacto se comprometen a respetar la libertad de los padres y, en su caso, de los tutores legales, de escoger para sus hijos o pupilos escuelas distintas de las creadas por las autoridades públicas, siempre que aquéllas satisfagan las normas mínimas que el Estado prescriba o apruebe en materia de enseñanza, y de hacer que sus hijos o pupilos reciban la educación religiosa o moral que esté de acuerdo con sus propias convicciones.* En un sentit molt semblant es pronuncia l'article 14.3 de la Carta dels Drets Fonamentals de la Unió Europea, de 7 de desembre del 2000.

El Tribunal Constitucional, en la sentència 5/1981, de 13 de febrer del 1981 diu: *En un sistema jurídico político basado en el pluralismo, la libertad ideológica y religiosa de los individuos y la aconfesionalidad del Estado, todas las instituciones públicas y muy especialmente los centros docentes, han de ser, en efecto, ideológicamente neutrales. Esta neutralidad [...] impone a los docentes que en ellos desempeñan su función una obligación de renuncia a cualquier forma de adoctrinamiento ideológico, que es la única actitud compatible con el respeto a la libertad de las familias que, por decisión libre o forzadas*

¹⁰⁹ Sobre el tema de l'educació i la religió vegeu: M.J. Gutiérrez del Moral, *Tolerancia, educación y...*, op. cit.

*por las circunstancias, no han elegido para sus hijos centros docentes con una orientación ideológica determinada y explícita*¹¹⁰.

- j. Dret a associar-se per a desenvolupar comunitàriament activitats religioses: el fet de tenir unes creences religioses comporta, en molts casos, adherir-se a una confessió religiosa. Per tant, d'aquest dret es desprèn el fenomen col·lectiu de la religió, i que aquesta no és exclusivament privada i individual.

D'aquesta manifestació de la llibertat religiosa es reconeixen dues actuacions principals, tal i com ens diu Rodríguez Blanco¹¹¹:

- *La facultad de crear y establecer confesiones religiosas, que serán titulares desde el mismo momento de su creación o establecimiento en España del derecho de libertad religiosa, de acuerdo con lo que dispone el artículo 16.1 CE, sin necesidad de ser autorizadas o legalizadas por la Administración.*
- *La facultad de crear asociaciones que persigan fines religiosos, a las que se aplicará lo previsto en la Ley Orgánica 1/2002, de 22 de marzo, reguladora del Derecho de Asociación.*

En conclusió podem dir, com Martínez de Pisón, que el contingut que ens ofereix l'article 2.1 LOLR sobre la llibertat religiosa *traduce derechos fundamentales recogidos en otros artículos de la constitución, como la libertad de expresión y derecho a la información, derecho de reunión y asociación, libertad de enseñanza y derecho a la educación, libertad de cátedra, etc.*¹¹²

Aquest contingut del dret a la llibertat religiosa però, *es diferente según el ejercicio lo reclame un titular individual o un titular colectivo*¹¹³. Per tant, s'haurà de veure quina possible diferenciació hi ha quan l'exerceix un o altre titular.

¹¹⁰ Sentència del Tribunal Constitucional número 5/1981, de 13 de febrer del 1981 (fonament jurídic 9): Es tracta d'un recurs d'inconstitucionalitat promogut per seixanta-quatre senadors contra varis preceptes de la Llei Orgànica 5/1980, de 19 de juny, que regula l'Estatut de Centres Escolars (LOECE). Aquest es estimat parcialment, declarant la inconstitucionalitat i la consegüent nul·litat d'alguns dels articles.

¹¹¹ M. Rodríguez Blanco, "Manifestaciones del derecho fundamental...", op. cit., p. 79.

¹¹² J. Martínez de Pisón Cavero, *Constitución y libertad religiosa...*, op. cit., p. 333.

¹¹³ *Ibíd.* p. 332.

B. La Titularitat Col·lectiva:

En primer lloc, el que ens hauríem de plantejar és si existeixen els drets fonamentals de naturalesa col·lectiva, i en cas de resposta afirmativa, si aquests estan reconeguts en el nostre ordenament.

La nostra Constitució accepta i regula els drets dels grups, com per exemple l'article 9.2 CE que parla de la llibertat i la igualtat de l'individu i també dels grups en els que aquest s'integra¹¹⁴; també tenim l'article 27.6 CE que reconeix el dret a persones jurídiques a crear centres docents; o també per exemple el propi article 16.1 CE ens parla del dret a la llibertat religiosa i de culte dels individus i de les comunitats.

López Calera ha escrit al respecte dient: *En los derechos internos, como es el caso del derecho español, está perfectamente claro que hay sujetos colectivos, sujetos que no son personas individuales, cuya existencia y capacidad jurídica se hace depender obviamente del reconocimiento por parte del ordenamiento jurídico vigente. Pero los sujetos colectivos existen en y por el derecho interno de los Estados. Evidentemente esa existencia es algo distinto de la propia de las personas naturales. Nadie con un mínimo sentido común afirma que los derechos colectivos corresponden a un ente extraño (colectivo) que tuviera un cuerpo, unos órganos físicos, como tienen las personas humanas individuales. Pero los derechos colectivos existen como propios de sujetos o personas que tienen análogamente una organización y unos órganos con los que se expresan y con los que ejercen sus derechos y cumplen sus obligaciones*¹¹⁵.

El Tribunal Constitucional també s'ha pronunciat sobre aquest aspecte a la sentència 64/1988, de 12 d'abril del 1988, dient que *la plena efectividad de los derechos fundamentales exige reconocer que la titularidad de los mismos no corresponde sólo a los individuos aisladamente considerados, sino también en cuanto se encuentran insertos en grupos y organizaciones cuya finalidad sea*

¹¹⁴ M. Rodríguez Blanco, "Manifestaciones del derecho fundamental...", op. cit., p. 80: [...] *Pero ello no impide considerar, en el Derecho español, a las personas jurídicas titulares de derechos fundamentales. El artículo 9.2 CE ampara expresamente esta opción cuando indica que "corresponde a los poderes públicos promover las condiciones para que la libertad y la igualdad del individuo y de los grupos en que se integra sean reales y efectivas". Según este precepto, la libertad y la igualdad corresponden tanto al individuo como a los grupos en que éste se integra.*

¹¹⁵ N. López Calera, *¿Hay derechos colectivos? Individualidad y socialidad en la teoría de los derechos*, Ariel, Barcelona, 2000, p. 49-50.

*específicamente la de defender determinados ámbitos de libertad o realizar los intereses y los valores que forman el sustrato último del derecho fundamental*¹¹⁶.

Tot i que la Constitució espanyola no té cap precepte que es pugui equiparar a l'article 19.3 de la Llei Fonamental de Bonn del 1949, segons el qual: *Los derechos fundamentales se extienden a las personas jurídicas nacionales, en la medida en que, con arreglo a su respectiva naturaleza, aquellos les sean aplicables*, això no ens impedeix considerar, a partir d'aquesta mancança d'un pronunciament general sobre la titularitat de drets fonamentals de les persones jurídiques, que aquestes no siguin titulars de drets fonamentals.

Es pot entendre que la llibertat religiosa es reconeix a les comunitats, d'acord amb el text de l'article 16.1 CE, i això fa que es consideri també un dret dels grups i les col·lectivitats¹¹⁷. És a dir, els grups religiosos són també titulars del dret fonamental¹¹⁸. La Constitució i la Llei Orgànica 7/1980, de 5 de juliol, de Llibertat Religiosa (LOLR), utilitzen mots equivalents per a referir-se a les comunitats, tals com "confessions" i "esglésies"¹¹⁹.

Blanco, el que ens ve a dir és que *de la referencia constitucional a las comunidades sólo parece posible extraer una conclusión, y es la de que el Constituyente garantiza el derecho de libertad religiosa, tanto si se ejerce a título individual como asociadamente, y de una forma genérica*¹²⁰.

Al respecte, també trobem la sentència del Tribunal Constitucional 139/1995, de 26 de setembre del 1995, que ens diu: *Nuestra Constitución configura determinados derechos fundamentales para ser ejercidos de forma individual; en cambio otros se consagran en el texto constitucional a fin de ser ejercidos de forma colectiva. Si el objetivo y función de los derechos fundamentales es la protección del individuo, sea como tal individuo o sea en colectividad, es lógico que las organizaciones que las personas naturales crean para la protección de*

¹¹⁶ Sentència del Tribunal Constitucional número 64/1988, de 12 d'abril del 1988 (fonament jurídic 1).

¹¹⁷ G. Peces-Barba, "Los derechos colectivos", a F.J. Ansuátegui Roig (ed), *Una discusión sobre derechos colectivos*, Dykinson, Madrid, 2001, p. 74.

¹¹⁸ A. López-Sidro López, *Dimensión colectiva del derecho de libertad religiosa en los centros docentes públicos: la designación de los profesores de religión*, Iustel.com, nº 14, 2007, p. 5.

¹¹⁹ J. Pascual García, *La libertad religiosa y...*, op. cit., p.39.

¹²⁰ T. Blanco, "La actuación de las confesiones religiosas y sus entidades en el tráfico jurídico civil", a *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado*, vol XVI, nº 16, 2000, p. 19.

sus intereses sean titulares de derechos fundamentales, en tanto y en cuanto éstos sirvan para proteger los fines para los que han sido constituidas. En consecuencia, las personas colectivas no actúan, en estos casos, sólo en defensa de un interés legítimo en el sentido del artículo 162.1.b)¹²¹ de la CE, sino como titulares de un derecho propio¹²². Per tant, a partir d'aquest extracte de la sentència es pot interpretar que en el cas que el nostre ordenament jurídic no reconeixés la dimensió col·lectiva del dret a la llibertat religiosa, o d'altres drets fonamentals, es veuria afectada la seva eficàcia en la protecció de les comunitats formades pels individus i, fins i tot, la seva tutela¹²³.

La Constitució espanyola menciona les confessions religioses com a una realitat social, i aquesta no podrà tenir caràcter estatal, però sí que podran mantenir una certa cooperació com a titulars del dret de llibertat religiosa, d'acord amb els articles 16 CE i 1.1 LOLR¹²⁴.

Reconèixer que la titularitat del dret a la llibertat religiosa pugui ser col·lectiva significa que aquestes entitats religioses tenen autonomia respecte a l'Estat, tal i com es troba expressat a l'article 6.1 LOLR¹²⁵: *Las Iglesias, Confesiones y Comunidades religiosas inscritas tendrán plena autonomía y podrán establecer sus propias normas de organización, régimen interno y régimen de su personal. En dichas normas, así como en las que regulen las instituciones creadas por aquéllas para la realización de sus fines, podrán incluir cláusulas de salvaguarda de su identidad religiosa y carácter propio, así como del debido respeto a sus creencias, sin perjuicio del respeto de los derechos y libertades reconocidos por la Constitución, y en especial de los de libertad, igualdad y no discriminación.* Perquè aquestes puguin gaudir d'una autonomia plena s'exigeix, tal i com hem comentat al parlar del concepte de confessió religiosa, la inscripció per a esdevenir subjectes de dret, d'acord amb l'article 5.1 LOLR.

¹²¹ Article 162.1.b): *Están legitimados: Para interponer el recurso de amparo, toda persona natural o jurídica que invoque un interés legítimo, así como el Defensor del Pueblo y el Ministerio Fiscal.*

¹²² Sentència del Tribunal Constitucional 139/1995, de 26 de setembre del 1995 (fonament jurídic 4).

¹²³ M. Rodríguez Blanco, "Manifestaciones del derecho fundamental...", op. cit., p. 80.

¹²⁴ R. Palomino Lozano, "Iglesias, confesiones y comunidades religiosas: el concepto legal de confesión religiosa en la LOLR y la doctrina", a *La libertad religiosa y su regulación legal. La Ley Orgánica de Libertad Religiosa*, Iustel, Madrid, 2009, p. 555.

¹²⁵ J. Martínez de Pisón Cavero, *Constitución y libertad religiosa en España*, Dykinson, Madrid, 2000, p. 332.

Per a reiterar el que diu la nostra legislació interna, podem acudir a jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans que tracti el tema de la llibertat religiosa. Aquí trobem el cas de l'Església metropolitana de Besarabia i altres contra Moldàvia, de 13 de desembre del 2001, que ens diu: *Como las comunidades religiosas existen tradicionalmente bajo la forma de estructuras organizadas, el artículo 9¹²⁶ debe interpretarse a la luz del artículo 11 del Convenio, que protege la vida asociativa contra toda injerencia justificada del Estado. Visto desde este ángulo, el derecho de los fieles a la libertad de religión, que comprende el derecho a manifestar su religión colectivamente, supone que los fieles puedan asociarse libremente, sin injerencia arbitraria del Estado. En efecto, la autonomía de las comunidades religiosas es indispensable para el pluralismo en una sociedad democrática y se encuentra por tanto en el centro mismo de la protección que ofrece el artículo 9. Además, uno de los medios para ejercer el derecho a manifestar su religión en su dimensión colectiva, sobre todo para una comunidad religiosa, pasa por la posibilidad de asegurar la protección jurisdiccional de la comunidad, de sus miembros y de sus bienes, de suerte que el artículo 9 debe considerarse no sólo a la vista del artículo 11¹²⁷, sino también a la vista del artículo 6¹²⁸¹²⁹.*

¹²⁶ Article 9 del Conveni per a la protecció dels drets humans i de les llibertats fonamentals: *1. Toda persona tiene derecho a la libertad de pensamiento, de conciencia y de religión; este derecho implica la libertad de cambiar de religión o de convicciones, así como la libertad de manifestar su religión o sus convicciones individual o colectivamente, en público o en privado, por medio del culto, la enseñanza, las prácticas y la observancia de los ritos. 2. La libertad de manifestar su religión o sus convicciones no puede ser objeto de más restricciones que las que, previstas por la ley, constituyen medidas necesarias, en una sociedad democrática, para la seguridad pública, la protección del orden, de la salud o de la moral públicas, o la protección de los derechos o las libertades de los demás.*

¹²⁷ Article 11 del Conveni per a la protecció dels drets humans i de les llibertats fonamentals: *1. Toda persona tiene derecho a la libertad de reunión pacífica y a la libertad de asociación, incluido el derecho de fundar con otras sindicatos y de afiliarse a los mismos para la defensa de sus intereses. 2. El ejercicio de estos derechos no podrá ser objeto de otras restricciones que aquellas que, previstas por la Ley, constituyan medidas necesarias, en una sociedad democrática, para la seguridad nacional, la seguridad pública, la defensa del orden la prevención del delito, la protección de la salud o de la moral, o la protección de los derechos y libertades ajenos. El presente artículo no prohíbe que se impongan restricciones legítimas al ejercicio de estos derechos para los miembros de las Fuerzas Armadas, de la Policía o de la Administración del Estado.*

¹²⁸ Article 6 del Conveni per a la protecció dels drets humans i de les llibertats fonamentals: *Derecho a un proceso equitativo. 1. Toda persona tiene derecho a que su causa sea oída equitativa, públicamente y dentro de un plazo razonable, por un tribunal independiente e imparcial, establecido por la ley, que decidirá los litigios sobre sus derechos y obligaciones de carácter civil o sobre el fundamento de cualquier acusación en materia penal dirigida contra ella. La sentencia debe ser pronunciada públicamente, pero el acceso a la sala de audiencia puede ser prohibido a la prensa y al público durante la totalidad o parte del proceso en interés de la moralidad, el orden público o de la seguridad nacional en una sociedad democrática, cuando los intereses de los menores o la protección de la vida privada de las partes en el proceso así lo exijan o en la medida considerada necesaria por el tribunal, cuando en circunstancias especiales la publicidad pudiera ser perjudicial para los intereses de la justicia. 2. Toda persona acusada de una infracción se presume inocente hasta que su culpabilidad haya sido legalmente declarada. 3. Todo acusado tiene, como mínimo, los siguientes derechos: a. A ser informado en el más*

Amb això, veiem que el tractament que se li dóna a la llibertat religiosa en la legislació espanyola, i pels tribunals espanyols, segueix la mateixa línia que la internacional i els tribunals internacionals. És a dir, es reconeix la personalitat jurídica d'aquestes organitzacions i la seva capacitat per exercir els seus drets, i a més a més, que els poders públics no puguin immiscuir-se en els seus assumptes. Per tant, això es tradueix en assegurar l'autonomia dels grups religiosos, que en cas de no ser així, la dimensió col·lectiva del dret a la llibertat religiosa es veuria afectada¹³⁰.

L'article 2.2 LOLR, comprèn els drets col·lectius, essent de les confessions religioses com a agrupació de persones: *La libertad religiosa y de culto [...]. Asimismo comprende el derecho de las Iglesias, Confesiones y Comunidades religiosas a establecer lugares de culto o de reunión con fines religiosos, a designar y formar a sus ministros, a divulgar y propagar su propio credo, y a mantener relaciones con sus propias organizaciones o con otras confesiones religiosas, sea en territorio nacional o en el extranjero.*

Per tant, veiem en el text d'aquest precepte que les esglésies, confessions i comunitats religioses se'ls atorguen quatre drets.

- a. Dret a establir llocs de culte o de reunió amb finalitats religioses: el fet d'instaurar temples o llocs de culte és un dret bàsic per a les comunitats, ja que és aquí on es solen reunir per a la pràctica col·lectiva dels actes culturals.

El Comitè de Drets Humans, en la Observació General número 22 del 1993, realitza un comentari general per a precisar el que es diu a l'article 18 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics, i en el seu quart punt fa referència a aquesta instauració de llocs de culte,

breve plazo, en una lengua que comprenda y detalladamente, de la naturaleza y de la causa de la acusación formulada contra él; b. A disponer del tiempo y de las facilidades necesarias para la preparación de su defensa; c. A defenderse por sí mismo o a ser asistido por un defensor de su elección y, si no tiene medios para pagarlo, poder ser asistido gratuitamente por un abogado de oficio, cuando los intereses de la justicia lo exijan; d. A interrogar o hacer interrogar a los testigos que declaren contra él y a obtener la citación y el interrogatorio de los testigos que declaren en su favor en las mismas condiciones que los testigos que lo hagan en su contra; e. A ser asistido gratuitamente de un intérprete, si no comprende o no habla la lengua empleada en la audiencia.

¹²⁹ Sentència del Tribunal Europeu de drets Humans, cas Església metropolitana de Besarabia i altres contra Moldàvia, de 13 de desembre del 2001 (Paràgraf 118).

¹³⁰ M. Rodríguez Blanco, "Manifestaciones del derecho fundamental...", op. cit., p. 82.

esmentant que: *El concepto de culto se extiende a los actos rituales y ceremoniales como los que se manifiestan directamente las creencias, así como a las diversas prácticas que son parte integrante de tales actos, comprendidos la construcción de lugares de culto, el empleo de fórmulas y objetos rituales, la exhibición de símbolos y la observancia de las fiestas religiosas y los días de asueto.* L'article 6.a) de la Resolució 36/55 de l'Assemblea General de les Nacions Unides, de 25 de novembre del 1981, es pronuncia en un sentit similar al dir que el dret a la llibertat religiosa comprèn la llibertat de *practicar el culto o de celebrar reuniones en relación con la religión o las convicciones, y de fundar y mantener lugares para esos fines.*

Pel que fa al dret espanyol, aquest entén que els immobles destinats al culte formen part del contingut essencial del dret fonamental de llibertat religiosa, i és per això que les normes sobre ordenació urbanística del sòl han considerat poder destinar sòl urbà a la construcció de llocs de culte, és a dir, els hi donen una finalitat religiosa¹³¹.

- b. Dret a designar i formar els ministres de culte**¹³²: L'Estat no pot imposar a les confessions religioses quins han de ser els seus ministres, cosa que és conseqüència de la seva autonomia institucional, i per això no trobem una definició general d'aquest terme, sinó que cada confessió religiosa tindrà la seva¹³³.

La LOLR reconeix expressament, a l'article 2.2, aquest dret de les confessions religioses, i així també ho fan l'article 6.g) de la Resolució 36/55 de l'Assemblea General de les Nacions Unides quan diu que: *el derecho a la libertad de religión comprenderá la libertad de capacitar, nombrar, elegir y designar por sucesión los dirigentes que*

¹³¹ Aquest tema el tracta J.A. Rodríguez García, *Urbanismo y confesiones religiosas*, Montecorvo, Madrid, 2003, p. 106-127.

¹³² A.C. Álvarez Cortina, "Ministros de culto", a *Tratado de Derecho Eclesiástico*, Eunsa, Pamplona, 1994, p. 865-894.

¹³³ Veure l'article 3.1 dels Acords de cooperació de 1992 amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques (FEREDE), Federació de Comunitats Israelites d'Espanya (FCI) i la Comissió Islàmica d'Espanya (CIE).

*correspondan según las necesidades y normas de cualquier religión o convicción*¹³⁴.

A més a més, el cas Serif contra Grècia, de 14 de desembre del 1999, del Tribunal Europeu de Drets Humans, en el que es va condemnar penalment a un dirigent religiós per usurpació de les funcions de sacerdot d'una religió coneguda i vestir en públic els hàbits d'aquest sacerdot, ens diu que: *condenar a una persona por el mero hecho de actuar como líder religioso de un grupo que le apoyaba, apenas puede considerarse compatible con la exigencia de pluralismo religioso en una sociedad democrática*¹³⁵.

- c. Dret a divulgar i propagar el propi credo: en cas de restringir a les confessions el propagar el seu credo i intentar sumar nous adeptes significaria una vulneració de la llibertat religiosa, tot i que sempre aquesta restricció pot venir justificada pels límits recollits a l'article 3.1 LOLR¹³⁶.

L'article 6.d) de la Resolució 36/55 de l'Assemblea General de les Nacions Unides també recull aquesta possible manifestació de les confessions religioses al dir: *el derecho a la libertad de religión comprenderá la libertad de escribir, publicar i difundir publicaciones pertinentes en esas esferas*. I així ho recull també el punt 4 del comentari General número 22 adoptat pel Comitè de Drets Humans, quan els dóna la *libertad de preparar i distribuir textos o publicaciones religiosos*.

En aquest punt també trobem el cas Kokkinakis contra Grècia, sobre la detenció del demandat per proselitisme, és a dir, intentar guanyar nous adeptes a la religió, abordat pel Tribunal Europeu de Drets Humans el 25 de maig del 1993, on se'ns diu que: *Si la libertad religiosa emana en*

¹³⁴ El punt 4 del Comentari General número 22 adoptat pel Comitè de Drets Humans fa referència a aquest assumpte amb les següents paraules: *la práctica y la enseñanza de la religión o de las creencias incluyen actos que son parte integrante de la forma en que los grupos religiosos llevan a cabo sus actividades fundamentales, como ocurre con la libertad de escoger a sus dirigentes religiosos, sacerdotes y maestros*.

¹³⁵ Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, cas Serif contra Grècia, de 14 de desembre del 1999 (paràgraf 51).

¹³⁶ M. Rodríguez Blanco, "Manifestaciones del derecho fundamental...", op. cit., p. 91.

principio del foro interno, ésta “implica”, por tanto, especialmente, la de “manifestar su religión”. El testimonio, en palabras y en actos, se encuentra ligado a la existencia de convicciones religiosas. En términos del artículo 9 del convenio para la protección de los derechos humanos y de las libertades fundamentales, la libertad de manifestar su religión no se ejerce únicamente de manera colectiva, “en público” y en el círculo de los que comparten la fe, puede también ejercerse “individualmente” y “en privado”; además comporta el derecho de intentar convencer a su prójimo, por ejemplo, mediante la “enseñanza”, puesto que “la libertad de cambiar de religión o de convicción”, consagrada por el artículo 9, correría el riesgo de convertirse en letra muerta¹³⁷. Per tant, el que conclou el Tribunal és que el proselitisme és una manifestació del dret de llibertat religiosa que ha d'estar reconeguda.

- d. Dret a mantenir relacions amb les pròpies organitzacions o amb d'altres confessions religioses:** Una manifestació que també guarda una especial vinculació amb l'autonomia institucional de les confessions religioses, buscant evitar la possible ingerència dels poders públics.

Aquest dret també apareix recollit en normativa internacional, com és l'article 6.i) de la Resolució 36/55 de l'Assemblea General de les Nacions Unides que ens diu: *el derecho a la libertad de religión comprenderá la libertad de establecer y mantener comunicaciones con individuos y comunidades acerca de cuestiones de religión o convicciones en el ámbito nacional y en el internacional.*

Així doncs, si ens fixem amb la legislació internacional i amb el dret intern espanyol, observem com ambdós reconeixen la titularitat col·lectiva de la llibertat religiosa als grups i confessions religioses, és a dir, aquestes gaudeixen d'aquest dret, no només l'individu.

¹³⁷ Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, cas Kokkinakis contra Grècia, de 25 de maig del 1993 (paràgraf 31). També seria interessant mirar el paràgraf 48 on el Tribunal precisa els límits d'aquesta manifestació.

En qualsevol cas hem de tenir present que aquesta enumeració realitzada per la Llei Orgànica de Llibertat Religiosa no és tancada, tant respecte els drets individuals com a col·lectius, sinó que correspon a la jurisprudència i a la doctrina anar perfilant i concretant aquest contingut¹³⁸, i també recordar que no queden garantides en aquesta llei aquelles manifestacions que deriven de la llibertat ideològica.

Deixar sense perfilar del tot el contingut implica que el legislador no el pot prefixar i emmarcar, i això és degut a la flexibilitat i el dinamisme de la religió, com també ens ajuda a donar respostes a les noves realitats d'allò religiós. Aquesta regulació és compartida i respectada per la majoria d'autors, com González del Valle¹³⁹, però n'hi ha d'altres que no opinen el mateix, com Basterra Montserrat, que creu que el legislador, al moment de redactar la LOLR, hauria d'haver detallat més el contingut del dret a la llibertat religiosa¹⁴⁰.

El contingut de la llibertat religiosa, recollit a l'article 2 LOLR, engloba tant un sentit positiu com negatiu, fent referència a la titularitat individual i col·lectiva i, a les manifestacions públiques i privades.

4. Els límits del dret a la llibertat religiosa:

Tots els drets que inclou la llibertat religiosa es poden exercir sempre respectant un únic límit recollit a l'article 16.1 CE, el manteniment de l'ordre públic protegit per la llei, i és l'article 3.1 LOLR qui determina aquest concepte jurídic: *la protección del derecho de los demás al ejercicio de sus libertades públicas y derechos fundamentales, así como la salvaguarda de la seguridad, de la salud y de la moralidad pública, elementos constitutivos del orden público protegido por la Ley en el ámbito de una sociedad democrática*¹⁴¹.

¹³⁸ M. Rodríguez Blanco, "Manifestaciones del derecho fundamental...", op. cit., p. 53: *las características propias del derecho de libertad religiosa sintetizadas en la jurisprudencia transcrita impiden interpretar el catálogo de derechos recogido en el artículo 2 LOLR como un elenco cerrado o taxativo.*

¹³⁹ J.M. González del Valle, *Derecho Eclesiástico Español*, Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones, Oviedo, 1997, p. 325-326: *No debe asignarse a la libertad religiosa un concreto contenido, como consecuencia de una personal elucubración mental, que lleva a sistematizar y estructurar las libertades públicas de acuerdo con un determinado esquema.*

¹⁴⁰ D. Basterra Montserrat, *El derecho a la Libertad religiosa y su tutela jurídica*, Univ. Complutense/Civitas, Madrid, 1989, p. 312.

¹⁴¹ L'Article 16.1 CE també menciona el manteniment de l'ordre públic com a límit.

Aquest límit segueix el que s'estipula a l'article 9.2 del Conveni Europeu de Drets Humans: *La libertad de manifestar su religión o sus convicciones no puede ser objeto de más restricciones que las que, previstas por la ley, constituyen medidas necesarias, en una sociedad democrática, para la seguridad pública, la protección del orden, de la salud o de la moral públicas, o la protección de los derechos o las libertades de los demás* i, de forma posterior, a l'article 18.3 del Pacte Internacional de Drets Civils i polítics de l'any 1966, que ens diu: *La libertad de manifestar la propia religión o las propias creencias estará sujeta únicamente a las limitaciones prescritas por la ley que sean necesarias para proteger la seguridad, el orden, la salud o la moral públicos, o los derechos y libertades fundamentales de los demás.*

L'article 18 de la Declaració Universal de Drets Humans únicament ens parla del dret de llibertat religiosa i en delimita una mica el seu contingut, però en cap cas senyala l'existència de límits a la llibertat de pensament, de consciència i de religió, que ho trobem de forma general a l'article 29.2: *En el ejercicio de sus derechos y en el disfrute de sus libertades, toda persona estará solamente sujeta a las limitaciones establecidas por la ley con el único fin de asegurar el reconocimiento y el respeto de los derechos y libertades de los demás, y de satisfacer las justas exigencias de la moral, del orden público y del bienestar general en una sociedad democrática.*

Caldria destacar, tal i com ens diu González del Valle¹⁴², que la Constitució menciona un únic límit a l'hora d'exercir el dret a la llibertat religiosa, que és el manteniment de l'ordre públic, mentre que el Conveni Europeu de Drets Humans afegeix els termes seguretat pública, salut pública i moral pública, i també la protecció dels drets o llibertats dels demés. El que va fer el legislador espanyol va ser, mitjançant la Llei Orgànica de Llibertat Religiosa, senyalar els demés límits com a contingut de l'ordre.

Una altra diferència entre la normativa espanyola i la internacional és que la Llei Orgànica de Llibertat Religiosa ens diu que l'ordre públic està format per la seguretat pública, la salut pública i la moral pública, mentre que el Conveni Europeu de Drets Humans els dóna un tracte diferenciat a cada element, donant a entendre que l'ordre públic és diferent als altres tres conceptes, és a dir, que aquets no el formen.

¹⁴² J.M. González del Valle, *Derecho Eclesiástico...*, op. cit., p. 343-344: *Se pretende ocultar que la Constitución señala un límite menor que la Convención; y en la Ley de Libertad Religiosa se señalan como límites los de la Convención, que son más amplios que los de la Constitución.*

Doncs bé, del redactat de l'article 3 LOLR ens senyala un únic límit, però que aquest està compost per quatre elements diferents:

- La protecció del dret dels demés a l'exercici de les seves llibertats públiques i drets fonamentals.
- La seguretat pública.
- La salut pública.
- La moral pública.

Aquest és un límit a la dimensió externa de la llibertat religiosa, i per tant la vesant interna és lliure i no presenta cap limitació¹⁴³.

L'ordre públic afecta tant als individus com a les entitats col·lectives. Per exemple, anteriorment s'havia comentat el cas sobre la denegació a la inscripció de la Església de la Unificació, on se li limitava la possibilitat d'inscriure's en el Registre d'Entitats Religioses argumentant que és contrari a l'ordre públic. Per tant, podem veure com l'autoritat administrativa, segons les dades que tenen de les confessions, podia presumir que les activitats realitzades per aquestes poden suposar un risc per l'ordre públic.

La sentència del Tribunal Constitucional 46/2001, de 15 de febrer del 2001, que acaba atorgant la inscripció de l'Església de la Unificació al Registre d'Entitats Religioses, ens parla del límit que suposa l'ordre públic dient: *cuando el artículo 16.1 CE garantiza las libertades ideológica, religiosa y de culto "sin más limitación, en sus manifestaciones, que el orden público protegido por la ley", está significando con su sola redacción, no sólo la trascendencia de aquellos derechos de libertad como pieza fundamental de todo orden de convivencia democrática (art. 1.1 CE), sino también el carácter excepcional del orden público como único límite al ejercicio de los mismos, lo que, jurídicamente, se traduce en la imposibilidad de ser aplicado por los poderes públicos como una cláusula abierta que pueda servir de asiento a meras sospechas sobre posibles comportamientos de futuros y sus hipotéticas consecuencias. [...] El orden público no puede ser interpretado en el sentido de una cláusula preventiva frente a eventuales riesgos, porque en tal caso ella misma se convierte en el mayor peligro cierto para el ejercicio de ese derecho de libertad. Un entendimiento de la cláusula de orden público*

¹⁴³ J. Martínez de Pisón Cavero, *Constitución y libertad religiosa...*, op. cit., p. 338: *Queda libre por razones obvias el ejercicio de la libertad religiosa en su dimensión interna, en el ámbito de la conciencia individual.* També trobem J. Pascual García, *La libertad religiosa y...*, op. cit., p.31: *En su dimensión interna o, lo que es igual, en el hecho de tener creencias religiosas o no tenerlas, o de cambiarlas no cabe limitación.*

coherente con el principio general de libertad que informa el reconocimiento constitucional de los derechos fundamentales obliga a considerar que, como regla general, sólo cuando se ha acreditado en sede judicial la existencia de un peligro cierto para la “seguridad, la salud y la moralidad pública”, tal como han de ser entendidos en una sociedad democrática, es pertinente invocar el orden público como límite al ejercicio del derecho a la libertad religiosa y de culto. [...] No puede considerarse contraria a la Constitución la excepcional utilización preventiva de la citada cláusula de orden público, siempre que se oriente directamente a la salvaguardia de la seguridad, de la salud y de la moralidad públicas propias de una sociedad democrática, que queden debidamente acreditados los elementos de riesgo y que, además, la medida adoptada sea proporcionada y adecuada a los fines perseguidos¹⁴⁴.

Per tant, aquí el Tribunal el que ens ve a dir és que l'Administració no pot realitzar un control de fons sobre la licitud de les entitats, al no comptar amb les facultats suficients, que la porti a denegar-li la inscripció, ja que l'ordre públic no es pot interpretar com una clàusula preventiva davant possibles riscos, sinó que el competent per a prendre tal decisió són els jutges. Tot i que, el Tribunal Constitucional acaba admetent al final que es podrà utilitzar de forma preventiva l'ordre públic, sempre i quan s'acreditin de forma adequada els elements de risc, i les mesures que es prenguin siguin proporcionades¹⁴⁵.

A la llibertat religiosa li afecten els límits genèrics als que estan subjectes tots els drets i llibertats recollits a la Constitució, ja que no es poden considerar els drets com a absoluts, sinó que en cas de col·lisió entre béns jurídics de similar categoria, serà l'òrgan jurisdiccional qui decidirà realitzant un judici ponderatiu de les circumstàncies del cas que s'estigui tractant¹⁴⁶. Això ho trobem expressat també a la sentència del Tribunal Constitucional número 51/2011, de 14 d'abril del 2011, que ens diu: *Son, precisamente, los órganos jurisdiccionales los que deben ponderar los diversos derechos fundamentales en juego [...]. En el ejercicio de este control los órganos judiciales y, en su caso, este Tribunal Constitucional, habrán de encontrar criterios practicables que permitan conciliar en el caso concreto las exigencias de la libertad religiosa (individual y colectiva) y el principio de neutralidad religiosa del Estado con la protección jurisdiccional de los derechos fundamentales y laborales de los profesores¹⁴⁷.*

¹⁴⁴ Sentència del Tribunal Constitucional número 46/2001, de 15 de febrer del 2001 (fonament jurídic 11).

¹⁴⁵ J.M. González del Valle, *Derecho Eclesiástico...*, op. cit., p. 110-111.

¹⁴⁶ J. Pascual García, *La libertad religiosa y...*, op. cit., p.31.

¹⁴⁷ Sentència del Tribunal Constitucional número 51/2011, de 14 d'abril del 2011 (fonament jurídic4).

Tal i com ens diu el Tribunal Constitucional a la sentència 5/1981, de 13 de febrer del 1981: [...] *Se trata de derechos que tienen límites necesarios que resultan de su propia naturaleza, con independencia de los que se producen por su articulación con otros derechos o de los que, respetando siempre su contenido esencial, pueda establecer el legislador*¹⁴⁸. I també, a la sentència número 2/1982, de 29 de gener del 1982, ens recorda que: *No existen derechos ilimitados. Todo derecho tiene sus límites*¹⁴⁹.

Com per exemple, podem dir que un dels drets amb el que més col·lisió fa la llibertat religiosa és la llibertat d'expressió. En aquest cas tenim la sentència del Tribunal Superior de Justícia de Madrid (Sala d'allò Contenciós-Administratiu, Secció 9ª) número 213/2012, de 30 de març del 2012. En aquest supòsit ens trobem davant la petició a la Delegació del Govern de Madrid, de l'Associació Madrilenya d'ateus i lliurepensadors, per a celebrar una manifestació el Dijous Sant. Posteriorment, l'Assemblea Veïnal La Playa de Lavapiés, va presentar també un comunicat per a la realització d'una manifestació el mateix dia. La Delegació del Govern de Madrid, per recomanació de l'Ajuntament de la Villa i del Servei Jurídic de l'Estat i de la Policia Municipal, va prohibir ambdues manifestacions per raons d'ordre públic i seguretat ciutadana i per entendre que es vulnerava també el dret a la llibertat religiosa. Per tant, estem davant un conflicte entre la llibertat religiosa i la llibertat d'expressió, íntimament connectat amb el dret de reunió emparat a l'article 21 CE¹⁵⁰.

El dret a la llibertat d'expressió no és un dret absolut o il·limitat, sinó que s'estableix com a límit al seu exercici l'existència de raons fonamentades d'alteració de l'ordre públic, amb perill per a les persones o béns, al igual que el dret de reunió. La limitació dels drets ha de ser, com hem comentat, exercitada pels poders públics sota el criteri de proporcionalitat i s'han de motivar els límits aplicats. Aquest criteri de proporcionalitat ha de complir amb les següents condicions¹⁵¹:

→ Que la mesura fos susceptible per a aconseguir l'objectiu proposat.

¹⁴⁸ Sentència del Tribunal Constitucional número 5/1981, de 13 de febrer del 1981 (fonament jurídic 7).

¹⁴⁹ Sentència del Tribunal Constitucional número 2/1982, de 29 de gener del 1982 (fonament jurídic 5).

¹⁵⁰ Sentència del Tribunal Superior de Justícia de Madrid (Sala d'allò Contenciós-Administratiu, Secció 9ª), número 213/2012, de 30 de març del 2012 (fonament jurídic 3): *Históricamente, el derecho de reunión surge como un derecho autónomo intermedio entre los derechos de libre expresión de asociación, que mantiene en la actualidad una tan íntima conexión doctrinal con ellos, que bien puede decirse, en una primera aproximación al tema, que el derecho de reunión es una manifestación colectiva de la libertad de expresión ejercitada a través de una asociación transitoria, siendo concebido por la doctrina científica como un derecho individual en cuanto a su titularidad y colectivo en su ejercicio.*

¹⁵¹ *Ibíd.* (fonament jurídic 4).

- Que fos necessària en el sentit de que no existeixin altres mesures més moderades per a aconseguir el mateix propòsit amb igual eficàcia.
- Que la mesura fos proporcionada, és a dir, equilibrada, que se'n derivessin més beneficis per a l'interès general que perjudicis sobre altres béns o valors en conflicte.

El Dijous Sant és una festivitat clau i rellevant en la religió catòlica, i per tant, es pot justificar la restricció de l'ús de la via pública a altres grups de persones quan la seva utilitat no sigui compatible, tot i que hagués estat una mesura més proporcionada el fet d'autoritzar les dues manifestacions a diferents zones que no pas la seva prohibició. Però el que volia l'Associació Madrilenya d'ateus i lliurepensadors, amb l'elecció del lloc, era fer arribar el seu missatge sobre l'ateisme als catòlics, i és per això que s'acaba declarant proporcionada la prohibició absoluta de la Delegació del Govern. Per tot el que s'ha dit, el Tribunal dóna preferència a les manifestacions religioses en aquest cas.

També trobem altres casos, com per exemple el conflicte entre el deure de disciplina i el dret de llibertat ideològica, religiosa i de consciència que trobem a la sentència del Tribunal Constitucional número 177/1996, de 11 de novembre del 1996, que fa referència al respecte del dret individualitzat de cada membre de les Forces Armades a participar en actes religiosos concedint relleus de serveis. El que ens diu la sentència és que: *el derecho de libertad religiosa, en su vertiente negativa, garantiza la libertad de cada persona para decidir en conciencia si desea o no tomar parte de actos de esa naturaleza. Decisión personal, a la que no se pueden oponer las Fuerzas Armadas que, como los demás poderes públicos, sí están vinculadas negativamente por el mandato de neutralidad en materia religiosa del artículo 16.3 CE*¹⁵². Per tant, en aquest cas preval el dret a la llibertat religiosa per sobre el deure de disciplina del sergent.

Per altra banda, recordem que d'acord amb l'article 4 LOLR, aquests drets reconeguts a la Llei Orgànica de Llibertat Religiosa seran *tutelados mediante amparo judicial ante los Tribunales ordinarios y amparo constitucional ante el Tribunal Constitucional en los términos establecidos en su Ley Orgánica*¹⁵³.

¹⁵² Sentència del Tribunal Constitucional número 177/1996, de 11 de novembre del 1996 (fonament jurídic 10).

¹⁵³ Vegeu articles 41 a 48 de la Llei Orgànica 2/1979, de 3 d'octubre, del Tribunal Constitucional.

5. Conclusió.

Al llarg del treball s'ha anat realitzant un anàlisi, a través de la legislació interna i la internacional, la doctrina i la jurisprudència, del factor religió en la societat espanyola, centrant-nos en qui és titular d'aquest dret.

Així doncs, la llibertat religiosa, recollida a l'article 16 CE, es presenta com un dret per a l'individu i les comunitats, que en són els titulars, i també com a un principi per l'Estat, ja que l'informa i el fa participar en una societat on conviuen varies religions. Aquesta comprèn: l'opció d'escollir lliurement la religió, no escollir-ne cap o, no creure en cap religió.

L'article 16.1 CE atorga la titularitat tant als individus com a les col·lectivitats, reconeixent, l'Estat, un poder de disposició perquè aquests puguin realitzar activitats de caràcter religió. Per tant, la legislació espanyola segueix la línia marcada per altres normes internacionals, com: el Conveni per a la Protecció dels Drets Humans i de les Llibertats Fonamentals, de 4 de novembre del 1950, el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics de 16 de desembre del 1966, la Declaració Universal de Drets Humans (Resolució 217 A (III) de l'Assemblea General de les Nacions Unides, Nova York, 10 de desembre del 1948), la Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea de 7 de desembre del 2000, etc.

Pel que fa als individus com a titulars del dret, s'ha pogut apreciar al llarg del treball com no únicament ens estem referint als espanyols, sinó també als estrangers, ja que per exemple, la Sentència del Tribunal Constitucional 107/1984, de 23 de novembre del 1984, ens deia que els estrangers, de conformitat amb el text constitucional, són iguals davant la llei. L'article 13 CE diu que aquests gaudiran a Espanya de les llibertats públiques que es reconeixen en el Títol I de la Constitució, d'acord amb el que diguin els Tractats Internacionals i les lleis internes espanyoles, tal i com també ho expressa l'article 3.1 de la LO 4/2000, de 11 de gener, sobre Drets i Llibertats dels Estrangers a Espanya i la seva Integració Social. Per tant, els estrangers exerciten els drets en condicions d'igualtat amb els espanyols, es prescindeix de considerar rellevant la nacionalitat o la ciutadania del titular per a l'exercici del dret, ja que s'està parlant de drets que pertanyen a la persona com a tal, i no com a ciutadà.

També, no hi ha cap tipus de dubte de que els menors d'edat en són titulars, tal i com es veia expressat en la sentència del Tribunal Constitucional 154/2002, de 18 de juliol del 2002, o també en la sentència 141/2000, de 29 de maig del 2000, precisant que el gaudi del menor dels seus drets fonamentals es modularà en funció de la seva maduresa.

Així doncs, quan parlem d'individus no ens referim únicament a ciutadans espanyols, sinó també a estrangers, incloent els menors, i aquests són titulars dels drets que apareixen recollits a l'article 2.1 LOLR: Dret a professar les creences lliurement escollides o a no professar-ne cap, dret a canviar de creences, dret a manifestar les creences professades, dret a no declarar sobre les creences professades, dret a rebre assistència religiosa, dret a commemorar les festivitats religioses, dret a celebrar els ritus matrimonials, dret a rebre sepultura digna, dret dels pares a escollir pels menors no emancipats i incapacitats sota la seva dependència l'educació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions i, dret a associar-se per a desenvolupar comunitàriament activitats religioses.

Pel que fa a la titularitat col·lectiva, és a dir, de les confessions, dins el treball s'ha hagut d'especificar què s'entén per confessió religiosa, al no trobar una definició en els textos legals, ni a la Constitució ni a la Llei Orgànica de Llibertat religiosa, sinó que s'ha d'acudir a la doctrina i a la jurisprudència per a extreure'n una. Així doncs, el que hem dit és que una confessió religiosa és un subjecte col·lectiu, format per un conjunt d'individus que professen una mateixa fe religiosa, compartint doncs unes mateixes creences, amb uns actes de culte i, que ha de proporcionar assistència religiosa als seus fidels.

Per a disposar de personalitat jurídica, que suposarà l'obtenció de rellevància civil, és necessària la inscripció de les confessions religioses al Registre d'Entitats Religioses. Per poder procedir al seu registre hauran d'acreditar les seves finalitats religioses, ja que en cas de no ser així no podran ser inscrites, el que suposarà que, tot i existir en l'ordre confessional, no serà així en l'ordre civil, ja que aquesta inscripció aquí té un caràcter constitutiu, fins al punt que no existeixen per al dret les entitats religioses no inscrites. Seran aquestes llavors, les confessions inscrites que tenen personalitat jurídica, les que seran subjectes del dret de llibertat religiosa i podran disposar dels drets que els atorga l'article 2.2 LOLR, que són: dret a establir llocs de culte o de reunió amb finalitats religioses, dret a designar i formar els ministres de culte, dret a divulgar i propagar el propi credo i, dret a mantenir relacions amb les pròpies organitzacions o amb d'altres confessions religioses.

Dins les confessions inscrites podem distingir les que a més tenen arrelament notori. Aquest és un concepte jurídic indeterminat, però podem dir que es tracta d'un acte jurídic-administratiu de l'Estat que serveix com a criteri de referència i orientació pel legislador, utilitzat per a seleccionar les confessions amb les que negociarà l'Estat i amb les que pactarà convenis de Cooperació.

El compliment dels requisits s'haurà de demostrar a la Comissió Assessora de Llibertat Religiosa perquè se'ls aprovi la sol·licitud de reconeixement d'arrelament notori. Avui en dia són set les confessions que gaudeixen i tenen reconegut aquest arrelament notori: l'Islam, el Judaisme, el Protestantisme, l'Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies, els Testimonis Cristians de Jehová, la Federació d'Entitats Budistes d'Espanya i l'Església Ortodoxa.

Adquirir el reconeixement del seu arrelament notori a Espanya no implica necessàriament que l'Estat estigui obligat a la firma d'un Acord, sinó que només són quatre les que ho han dut a terme:

- A.** L'Església catòlica: Acords de 3 de gener del 1979.
- B.** Acord de Cooperació de l'Estat amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya, de 10 de novembre del 1992 (FEREDE).
- C.** Acord de Cooperació de l'Estat amb la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya, de 10 de novembre del 1992 (FCI).
- D.** Acord de Cooperació de l'Estat amb la Comissió Islàmica d'Espanya, de 10 de novembre del 1992 (CIE).

Aquests acords suposen una forma de fer efectiva la cooperació de l'Estat amb les confessions religioses, que busquen promoure condicions i remoure obstacles que impedeixin l'exercici efectiu del dret de llibertat religiosa. Pel que fa als acords firmats a Espanya amb aquestes quatre confessions, existeix una diferència fonamental: l'Acord celebrat amb l'Església catòlica és equiparat a un Tractat Internacional, mentre que els demés són considerats lleis de les Corts Generals.

L'arrelament notori i el fet d'haver establert un acord de cooperació venen a ser en realitat diferents graus sobre l'exercici de llibertat religiosa, ja que una confessió que hagi firmat un acord amb l'Estat disposarà de més avantatges a l'hora de poder exercir el dret, però no he entrat més en detall dins aquest tema ja que queda fora de l'àmbit d'estudi.

Així doncs, podem concloure que la llibertat religiosa, contemplada a l'article 16 CE, és un dret fonamental, recollit dins la secció I del capítol II de la Constitució, i un principi. Aquest requereix una posició activa per part de l'Estat, que tot i declarar-se i ser aconfessional, es veu obligat a cooperar amb les confessions religioses i a assegurar i fer efectiva aquesta llibertat, remouent tots aquells obstacles que ho impedeixin. La titularitat d'aquest dret pertany a tots els individus – ciutadans, estrangers i menors–, i a les col·lectivitats. Per tant pot ser exercit per l'individu aïlladament o en grup. La Constitució també considera a les comunitats com a

subjectes titulars del dret, per a així procurar-ne un millor desenvolupament i un exercici més ple.

6. Bibliografia:

Llibres:

1. A.C. Álvarez Cortina, “Ministros de culto”, a *Tratado de Derecho Eclesiástico*, Eunsa, Pamplona, 1994, p. 865-894.
2. D. Basterra Montserrat, *El derecho a la Libertad religiosa y su tutela jurídica*, Univ. Complutense/Civitas, Madrid, 1989.
3. T. Blanco, “La actuación de las confesiones religiosas y sus entidades en el tráfico jurídico civil”, a *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado*, vol. XVI, 2000, p. 15-60.
4. J. Camarasa Carrillo, *La personalidad jurídica civil de las entidades religiosas*, a *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado*, vol. X, 1994, p. 69-126.
5. A. Castro Jover, *Laicidad y actividad positiva de los poderes públicos*, *Iustel.com, Revista General de Derecho Canónico y de Derecho Eclesiástico del Estado*, núm. 3, 2003, (veure: http://www.olir.it/areetematiche/105/documents/Castro_Laicidad.pdf), consultat: 12/04/2015.
6. A. García Gárate, *El Hecho Religioso en el Ordenamiento Español*, Dykinson, S.L, Madrid, 2012.
7. J.M. González del Valle, *Derecho Eclesiástico Español*, Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones, Oviedo, 1997.
8. M.J. Gutiérrez del Moral, *Tolerancia, educación y libertad religiosa*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2002.
9. M.J. Gutiérrez del Moral i M.A. Cañivano Salvador, *El Estado frente a la libertad de religión: jurisprudencia constitucional española y del Tribunal Europeo de Derechos humanos*, Atelier, Barcelona, 2003.
10. M.J. Gutiérrez del Moral, “La confesión religiosa en el derecho eclesiástico español: un concepto jurídico discutido”, a *Entidades Eclesiásticas y Derecho de los Estados*, Comares, Granada, 2005, p. 481-491.
11. M.J. Gutiérrez del Moral, “Laicidad, Estado y Confesiones Religiosas”, a *La laicidad desde el derecho*, Marcial Pons, Madrid, 2010, p. 173-192.
12. C. Hermida del Llano, “El derecho de libertad religiosa y su interpretación por el Tribunal Constitucional”, a *La libertad religiosa en España y en el derecho comparado*, Iustel, Madrid, 2012, p. 33-50.
13. D. Llamazares Fernández, *Derecho a la libertad de conciencia, I, Libertad de conciencia y laicidad*, Civitas, Madrid, 1997.

14. D. Llamazares Fernández, *Laicidad, sistema de acuerdos y confesiones minoritarias en España*, Revista catalana de dret públic, núm. 33, 2006, (consultar a: http://www10.gencat.net/eapc_revistadret/revistes/Les_relacions_Estat_Esglesia/article.2007-04-17.7180428911/es), consultat: 17/03/2015.
15. J.F. López Aguilar “La libertad religiosa, pluralismo religioso y Constitución Española: 25 años des de la Ley orgánica de Libertad Religiosa”, a *Jornadas Jurídicas sobre Libertad Religiosa en España*, Editorial ministerio de Justicia, Madrid, 2008, p. 29-50.
16. N. López Calera, *¿Hay derechos colectivos? Individualidad y socialidad en la teoría de los derechos*, Ariel, Barcelona, 2000.
17. A. López-Sidro López, *Dimensión colectiva del derecho de libertad religiosa en los centros docentes públicos: la designación de los profesores de religión*, Iustel.com. Revista General de Derecho Canónico y de Derecho Eclesiástico del Estado, núm. 14, 2007, p.1-33, (Consultar a: http://www.iustel.com/v2/revistas/detalle_revista.asp?id_noticia=400197), consultat: 20/04/2015.
18. L. Martín-Retortillo Baquer, “¿Deben estar presentes las opciones religiosas en el carné de identidad?”, a *Estudios sobre libertad religiosa*, Reus, Madrid, 2011, p. 69-91.
19. I. Martín Sánchez, “La laicidad positiva y su reflejo en los Estados miembros de la Unión Europea”, a *El derecho eclesiástico a las puertas del siglo XXI. Libro homenaje al profesor Juan Goti Ordeñana*, Madrid, Fundación Universitaria Española, 2006, p. 265-298.
20. J. Martínez de Pisón Cavero, *Constitución y libertad religiosa en España*, Dykinson, Madrid, 2000.
21. J. Martínez-Torrón, “La protección internacional de la libertad religiosa”, a *Tratado de Derecho Eclesiástico*, Eunsa, Pamplona 1994, p. 141-239.
22. A.M. Pla Boix, “Libertad religiosa, aconfesionalidad del Estado y laicidad en el constitucionalismo Español”, a *La laicidad desde el derecho*, Marcial Pons, Madrid, 2010, p.141-171.
23. R. Palomino Lozano, “Iglesias, confesiones y comunidades religiosas: el concepto legal de confesión religiosa en la LOLR y la doctrina”, a *La libertad religiosa y su regulación legal. La Ley Orgánica de Libertad Religiosa*, Iustel, Madrid, 2009, p. 555-575.
24. J. Pascual García, *La libertad religiosa y los derechos civiles de los creyentes*, Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, Madrid, 2013.
25. G. Peces-Barba, “Los derechos colectivos”, a F.J. Ansuátegui Roig (ed.), *Una discusión sobre derechos colectivos*, Dykinson, Madrid, 2001, p. 67-76.
26. J.M. Porrás Ramírez, “La libertad religiosa como derecho fundamental, en perspectiva estatal, internacional y europea”, a *Derecho de la libertad religiosa* (tercera edición), Tecnos, Madrid, 2014, p. 19-63.

27. M. Rodríguez Blanco, “Manifestaciones del derecho fundamental de libertad religiosa”, a *La libertad religiosa en España. XXV años de vigencia de la Ley Orgánica 7/1980, de 5 de julio (comentarios a su articulado)*, Comares, Granada, 2006, p. 49-95.
28. M. Rodríguez Blanco, “Libertad religiosa y cementerios (primeras aproximaciones)”, a *La libertad religiosa y su regulación legal. La ley Orgánica de libertad Religiosa*, Iustel, Madrid, 2009, p. 823-846.
29. L. Sánchez Agesta, *Sistema político de la Constitución española de 1978*, Madrid, Editora Nacional, 1980.
30. J.A Souto Paz, “La laicidad en la Constitución de 1978”, a *Estado y religión; proceso de secularización y laicidad, homenaje a don Fernando de los Ríos*, Universidad Carlos III: Boletín Oficial del Estado, Madrid, 2001, p. 215-228.
31. M.J. Villa Robledo, “Acuerdos entre el Estado y las Confesiones Religiosas”, a *La libertad religiosa en España. XXV años de vigencia de la Ley Orgánica 7/1980, de 5 de julio (comentarios a su articulado)*, Comares, Granada, 2006, p. 207-232.

Sentències:

A. Tribunal Constitucional:

1. Sentència del Tribunal Constitucional número 1/1981, de 26 de gener del 1981.
2. Sentència del Tribunal Constitucional número 5/1981, de 13 de febrer del 1981.
3. Sentència del Tribunal Constitucional número 2/1982, de 29 de gener del 1982.
4. Sentència del Tribunal Constitucional número 66/1982, de 12 de novembre del 1982.
5. Sentència del Tribunal Constitucional número 93/1983, de 8 de novembre del 1983.
6. Sentència del Tribunal Constitucional número 107/1984, de 23 de novembre del 1984.
7. Sentència del Tribunal Constitucional número 64/1988, de 12 d'abril del 1988.
8. Sentència del Tribunal Constitucional número 132/1989, de 18 de juliol del 1989.
9. Sentència del Tribunal Constitucional número 120/1990, de 27 de juny del 1990.
10. Sentència del Tribunal Constitucional número 139/1995, de 26 de setembre del 1995.

11. Sentència del Tribunal Constitucional número 177/1996, de l'11 de novembre del 1996.
12. Sentència del Tribunal Constitucional número 141/2000, de 29 de maig del 2000.
13. Sentència del Tribunal Constitucional número 46/2001, de 15 de febrer del 2001.
14. Sentència del Tribunal Constitucional número 154/2002, de 18 de juliol del 2002.
15. Sentència del Tribunal Constitucional número 101/2004, de 2 de juny del 2004.
16. Sentència del Tribunal Constitucional número 34/2011, de 28 de març del 2011.
17. Sentència del Tribunal Constitucional número 51/2011, de 14 d'abril del 2011.

B. Tribunal Suprem:

1. Sentència del Tribunal Suprem de 25 de juny del 1990 (Sala d'allò Contenciós-Administratiu, Secció 5ª) RJ número: 1990/5700.
2. Sentència del Tribunal Suprem d'1 de març del 1994 (Sala d'allò Contenciós-Administratiu, Secció 6ª) RJ número: 1994/1659.
3. Sentència del Tribunal Suprem de 14 de juny del 1996 (Sala d'allò Contenciós-Administratiu, Secció 7ª) RJ número: 1996/5082.

C. Audiència Nacional:

1. Sentència de l'Audiència Nacional (Sala d'allò Contenciós-Administratiu, Secció 2ª), de 23 de juny del 1988.
2. Sentència de l'Audiència Nacional (Sala d'allò Contenciós-Administratiu, Secció 1ª), de 30 de setembre del 1993.
3. Sentència de l'Audiència Nacional (Sala d'allò Contenciós-Administratiu, Secció 3ª), de l'11 d'octubre del 2007.

D. Tribunal Europeu de Drets Humans:

1. Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, cas Kokkinakis contra Grècia, de 25 de maig del 1993.
2. Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, cas Buscarini i altres contra San Marino, de 18 de febrer del 1999.

3. Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, cas Serif contra Grècia, de 14 de desembre del 1999.
4. Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans, cas de l'Església metropolitana de Besarabia i altres contra Moldàvia, de 13 de desembre del 2001.

E. Tribunals Superiors de Justícia:

1. Sentència del Tribunal Superior de Justícia de Madrid (Sala d'allò Contenciós-Administratiu, Secció 9ª), número 213/2012, de 30 de març del 2012.

Normativa:

1. Constitució de Cadis del 1812.
2. Codi Civil (Reial Decret de 24 de juliol del 1889).
3. Constitució de la República Espanyola del 1931.
4. Fuero de los Españoles, de 17 de juliol del 1945.
5. Llei Fonamental per la República Federal d'Alemanya (Llei Fonamental de Bonn), de 23 de maig del 1949.
6. Conveni per a la Protecció dels Drets Humans i de les Llibertats Fonamentals, de 4 de novembre del 1950.
7. Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics, de 16 de desembre del 1966.
8. Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals, de 16 de desembre del 1966.
9. Llei 44/1967, de 28 de juny del 1967, de Llibertat Religiosa (derogada per la LOLR).
10. Llei 49/1978, de 3 de novembre del 1978, d'enterraments a cementiris municipals.
11. Constitució Espanyola del 1978.
12. Acord sobre Assumptes Jurídics entre l'Estat Espanyol i la Santa Seu de 3 de gener del 1979.
13. Llei Orgànica 2/1979, de 3 d'octubre del 1979, del Tribunal Constitucional.
14. Llei Orgànica de Llibertat Religiosa de 5 de juliol del 1980.
15. Reial Decret 142/1981, de 9 de gener del 1981, sobre l'organització i funcionament del Registre d'Entitats Religioses.
16. Resolució 36/55 de l'Assemblea General de les Nacions Unides, Nova York, 25 de novembre del 1981.

17. Reial Decret 589/1984, de 8 de febrer del 1984, sobre fundacions religioses de l'Església Catòlica.
18. Llei 30/1984, de 2 d'agost del 1984, de mesures per la reforma de la Funció Pública.
19. Declaració Universal de Drets Humans (Resolució 217 A (III) de l'Assemblea General de les Nacions Unides, Nova York, 10 de desembre del 1984).
20. Observació General número 22, Comentaris generals adoptats pel Comitè de Drets Humans, Article 18 – Llibertat de pensament, de consciència i de religió, 48è període de sessions, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.7 at 179 (1993).
21. Llei Orgànica 10/1995, de 23 de novembre del 1995, del Codi Penal.
22. Llei Orgànica 1/1996, de 15 de gener del 1996, de protecció jurídica del menor.
23. Reial Decret 190/1996, de 9 de febrer del 1996, pel que s'aprova el Reglament Penitenciari.
24. Convenció sobre els Drets dels nens de 20 de novembre del 1988.
25. Llei Orgànica 15/1999, de 13 de desembre del 1999, de Protecció de Dades de Caràcter Personal.
26. Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea de 7 de desembre del 2000.
27. Llei Orgànica 4/2015, de 30 de març del 2015, de Protecció de la Seguretat Ciutadana.